

MİLLİ ŞEF DÖNEMİNDE TÜRK-ARNAVUT İLİŞKİLERİ (1939-1945)

Dr. Ali ÖZKAN*

Öz

Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Cumhurbaşkanı İsmet İnönü dönemi Milli Şef dönemi olarak kabul görmüştür. Bu dönemde Türk-Arnavut ilişkileri İkinci Dünya Savaşı'nın etkisi altında gelişme göstermiştir. Türkiye Milli Şef döneminde başta İtalya ve Sovyet Rusya olmak üzere Balkanlardan tehdit beklemiştir. Tecrübeli bir komutan ve devlet adamı olan İsmet İnönü İkinci Dünya Savaşı'nın dışında kalmak için büyük çaba sarf etmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nda Türk dış politikası "tarafsız" olarak değil, fakat "harp harici/savaş dışı" olarak tanımlanmıştır. Bu dönemde, Türkiye güçlü devletlerinin baskısı altında sürekli olarak savaşa katılmaya zorlanırken Arnavutluk ise önce İtalya ve daha sonra da Almanlar tarafından işgal edilmiştir. Milli Şef döneminde Türk dış politikasının belirlenmesinde 07 Nisan 1939'da İtalya'nın Arnavutluk'u işgali önemli bir etken olarak kabul edilmiştir. İtalyan saldırısı gerçekte Ege Denizi'ne ve Balkanlar'a yönelik yeni bir saldırı hareketi olarak görülmüştür. Yunanistan Megali İdea çerçevesinde Arnavutluk'un kuzeyini ele geçirmek istemiştir. Ayrıca bu dönemde iki ülke arasındaki ilişkilerde Çamaria Arnavutlarının bir kısmının Türkiye'ye göçmesi de önemli yer tutmuştur. Bu dönemde, Enver Hoca iktidara geldikten sonra iki prensibi tüm yaşamı boyunca savunmuştur. Bunlardan ilki Marksist-Leninist İdeoloji, ikincisi ise Kendi Kendine Yeterli Olma Prensibi'dir.¹ İlk prensip Arnavutluk'un dış politikasını oluştururken daima komünist ülkeleri seçmesine; ikinci prensip ise kendini izole etmeye ve yalnızlığa itmeye yönelmiştir. Neticede her iki prensip Türkiye ile ilişkilerin arzu edilmeyen seviyede oluşmasına neden olmuştur.

Anahtar kelimeler: Milli Şef, Enver Hoca, Arnavutluk, Mussolini, Hitler.

* İzmir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü.

¹ James S. O'Donnell, *A Coming of Age Albania Under Enver Hoxha*, New York, 1999, s. 1.

Abstract**Turkey-Albania Relations In The Period Of National Chief**

Ismet İnönü's period, the second President of the Turkish Republic has been recognized as the period of the National Chief. In this period, the Turkish-Albanian relations have developed under the influence of the Second World War. Turkey has been expected threat from the Balkans especially including Italy and the Soviet Russia. Ismet İnönü, as an experienced commander and a statesman gave great effort to stay out of the Second World War. The Turkish Foreign Policy is defined as not neutral but as Warfare external/non-combat in the Second World War. While Turkey was contently forced to join the Second World War under the pressure from powerful states, Albania was occupied by Italy and later Germany. Italy's invasion of Albania, 1939 April 7th, has been recognized as an important factor in the determination to the Turkish Foreign Policy in the period of the National Chief. Actually, Italian attack was seen as a new attack towards the Aegean Sea and the Balkans. Grace within the framework of the Megalo Idea wanted to take over northern part of Albania. Additionally, during this period, a portion of Camara Albanians' emigrations to Turkey was also occupied a significance place in the relations between two countries. During this period, Enver Hoxha argued for two principles of life when he came to power. The first of these is Marxist-Leninist Ideology; the latter is the Principle of Self-Sufficiency. The first principle has impelled Albania to choose communist countries; the second principle has led her to self-isolation. As a result, both principles led to cause undesirable level of relations between two countries.

Key words: National Chief, Enver Hoxha, Albania, Mussolini, Hitler.

Milli Şef Dönemi

Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de hayata gözlerini yummasının ardından, 11 Kasım 1938 tarihinde, Cumhuriyet Halk Fırkası Meclis Grubu'nda yapılan toplantıda; İsmet İnönü Türkiye'nin ikinci cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığına seçilmesiyle Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Genel Başkanlığı'nın seçimi ihtiyacı doğmuştur. Bu amaçla 26 Aralık 1938'de Ankara'da toplanan CHP kurultayında, CHP Genel Başkan Vekili Celal Bayar, CHP programının genel başkan seçimiyle ilgili maddesini değiştirmek üzere bir tasarı sunmuştur. Bu tasarıda, partinin kurucusu ve ebedi başkanının Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olan Kemal Atatürk ve CHP'nin değişmez Genel Başkanı'nın ise İsmet İnönü olduğunu ifade ettikten sonra, partinin değişmez başkanlığının ancak vefat, vazife yapamayacak hastalık veya istifa halinde boşalabilmesini teklif etmiştir.²

² Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Cilt: I, İstanbul, 2012, s. 164-165.

Oybirliği ile kabul edilen bu tasarıdan sonra İsmet İnönü, yalnız devletin başı olarak değil, tek partili siyasi iktidarın da “*Değişmez Başkanı*” ve “*Millî Şefi*”³ olarak ülkedeki bütün yetkileri eline almıştır. Böylece İsmet İnönü’nün idaresinde tek parti yönetiminin, hayatın her alanında söz sahibi olduğu, politikayı bizzat ve doğrudan doğruya İsmet İnönü’nün idare ettiği bir dönem başlamıştır.

Türkiye’deki iç ve dış siyaseti Avrupa’daki siyasi gelişmeler belirlediği Millî Şef dönemi, Türkiye’nin kuruluşundan bugüne kadar gerçekten yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kaldığı bir dönemi ifade etmektedir. Bu *olağanüstü* dönem, 10 Mayıs 1946 tarihinde yapılan, Cumhuriyet Halk Partisi İkinci Olağanüstü Kurultayı’nda, İsmet İnönü’nün önerisi üzerine, “*Değişmez Genel Başkan*” ve “*Millî Şef*” sıfatlarının kaldırılması ile resmen sona ermiştir.⁴

İsmet İnönü, İkinci Dünya Savaşı Türk dış politikasını 1 Kasım 1940 tarihinde TBMM’de yapmış olduğu konuşmasında belirtmiş, Türkiye’nin hiçbir ülkenin toprağında gözü olmadığı ve kendisine tecavüz edilmediği takdirde hiçbir ülkenin korkuya kapılmaması gerektiğini ifade etmiştir.⁵

Bu dönemde İsmet İnönü Cumhurbaşkanı olarak devlet yönetimini ve ülkenin kaderini ellerinde tutmuş ve her ne pahasına olursa olsun Türkiye’ye savaşa sokmamayı esas almıştır. Türkiye Millî Şef döneminde başta İtalya ve Sovyet Rusya olmak üzere Balkanlardan tehdit beklemiştir. Tecrübeli bir komutan ve devlet adamı olan İsmet İnönü savaşın dışında kalmak için ödenecek tüm bedellerin bir günlük savaşın ülkeye getireceği zarardan daha az olduğuna inanarak hareket etmiştir.⁶

Bu kapsamda, Türkiye, Balkan ülkeleriyle ilişkilerine özel önem vermiştir. Balkanlarda savaş belirtileri 7 Nisan 1939’da İtalya’nın Arnavutluk’u işgali ile kendini göstermiştir. Arnavutluk işgali Millî Şef döneminde Türk dış politikasının belirlenmesinde önemli bir etken olmuştur. Millî Şef döneminde gerek tarihi ve kültürel ortak geçmişi ve gerekse akrabalık derecesine varan köklü ilişkilerimiz nedeniyle bu dönemde Balkanların kilit ülkesi Arnavutluk ile ilişkilerimizin incelenmesi gelecekte Türk-Arnavut politikasının belirlenmesi açısından önemli görülmüştür.

³ **Millî Şef:** Şef deyimini, Atatürk döneminde ve Atatürk için basında sık sık kullanılmıştır. Ayrıca Celal Bayar 1937 yılında okuduğu hükümet programında Atatürk için Şef deyimini sık sık kullanmıştır. Millî Şef deyimine, İnönü’nün Cumhurbaşkanlığına seçilmesinden hemen sonra basında da rastlanılmaktadır. (Bkz. Cemil Koçak, *Türkiye’de Millî Şef Dönemi (1938-1945)*, Cilt: I, İstanbul, 2012, s. 169.)

⁴ Ali Dikici, “Millî Şef Dönemi Laiklik Uygulamaları”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 42, Ankara, Kasım 2008, s. 162; Süleyman Seydi, “1939-1945 Dönemi İç ve Dış Politika”, *Osmanlı’dan İkibinli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi-İç ve Dış Politika*, (Editörler: Âdem Çaylak-Mehmet Dikkaya-Cihat Göktepe-Hüsnü Kaplı), Ankara, 2011, s. 257-258; Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Ankara, 2004, s. 17.

⁵ *İnönü’nün Söylev ve Demeçleri-I (1919-1946)*, İstanbul, 1946, s. 330, 347-349.

⁶ Raymond Cartier, *İkinci Dünya Savaşı*, 1. Cilt, (Yayımlı Hazırlayan: Safa Kılıçoğlu), İstanbul, (yayım tarihi belirtilmemiştir), s. 44.

Arnavutluk Adının Anlamı ve Kökeni

Arnavut adı, Arnavutların ve Bizanslıların Orta Arnavut ili için kullandıkları *Albania* kelimesinden gelmektedir.⁷ Ayrıca Arnavutluk adı bu ülkenin dilinde *Kartallar Ülkesi* anlamını da içermektedir.⁸ Arnavutların kökenleri M.Ö. 627-600 yıllarında Tuna nehri ile Venedik arasında yaşayan İlliryalılardan gelmiştir. Herodotus, Livy, Pliny ve Strabo gibi antik yazarların eserlerinde İlliryalılar, patriarkal topluluklar halinde yaşayan ve birbirleri ile sürekli çatışma halinde bulunan bağımsız kabileler topluluğu olarak tanımlanmaktadır. Bu bağımsız kabileler topluluğunun sahip olduğu soy birliğinin yanı sıra en ayırt edici özelliği ortak dillerinin Arnavutça olmasıdır.⁹ Bir başka deyişle İlliryalıların Arnavutların dedeleri olduklarının en somut kanıtı dilleridir.¹⁰ Sınırları içinde pek az Slav bulunur ve Slavlardan nefret edilir.¹¹

Antik İlliryalılar arasında Arben isimli bir kabile bulunmaktadır. Arnavutların bir kabilesi olan Arben'in zamanla tüm Arnavutların ismi haline geldiğini savunan görüşler de vardır.¹² Türkçedeki Arnavut deyişi Arben veya Alban sözcüğünün Grekçedeki söyleniş biçiminden gelmektedir.¹³

Arnavutlar genellikle ataerkil bir aile yapısına sahip, uzun boylu, kabarıklı göğüslü, endamlı, sert bakışlı, atletik yapıdadırlar.¹⁴ Arnavutlar kendilerini *shqiptare* ve ülkelerini de *Shqiperi* diye adlandırır. Diğer milletler Arnavutları; Albanians, Albanais, Albaner veya Albanese diye çağırırlar.¹⁵ Yalnız Türkler *Arnavut* diye isimlendirirler.¹⁶

Arnavutluk'un resmi dili Arnavutça olup Hint-Avrupa dil ailesindedir. Arnavutça, Trakya, Latin, Slav ve Türk dillerinin karışımıdır.¹⁷ Arnavutça Şikumin Nehri'nin kuzeyi *Gega* lehçesini, güneyi ise *Tosk* lehçesini

⁷ Necla Atalay, "Arnavutlar ve Türk-Arnavut Münasebetleri", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı: 125, İstanbul, Mayıs, 1997, s. 46.

⁸ Mustafa Balbay, *Balkanlar*, İstanbul, 2003, s. 187.

⁹ Nuray Bozboru, "Arnavutların Kökeni", *Balkanlar El Kitabı*, Cilt: I, *Tarih* (Derleyenler: Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ), Çorum, 2006, s. 261.

¹⁰ Yusuf Küpeli, *Tarihin İzinde Balkanlar ve ABD*, Ankara, 2000, s. 9.

¹¹ William M. Sloane, *Bir Tarih Laboratuvarı Balkanlar*, İstanbul, 2008, s. 61; Hale Şıvgın, "Arnavutlarda Milli Bilincin Gelişme Sürecinde Yaşanan Siyasi Olaylar", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 147, İstanbul, 2003, s. 132.

¹² Cemalettin Taşkiran, *Balkanlarda İzlerimiz*, Ankara, 2010, s. 55.

¹³ Yusuf Küpeli, *a.g.e.*, s. 9.

¹⁴ Ferhat Başdoğan, "Arnavutluk ve Türkiye-Arnavutluk İlişkileri", *Stratejik Etütler Bülteni*, Yıl: 25, Sayı: 86, Ankara, Eylül 1991, s. 63; Halil Akman, *Paylaşımaya Balkanlar*, İstanbul, 2006, s. 33.

¹⁵ *Portrait of Albania*, The 8 Nentori Publishing House, Tirana, 1982, s. 27.

¹⁶ Elez Biberaj, *Albania-A Social Maverick*, Colorado, 1990, s. 10-11.

¹⁷ Halil Akman, *a.g.e.*, s. 34; Hale Şıvgın, "Arnavutlarda Milli Bilincin Gelişme Sürecinde Yaşanan Siyasi Olaylar", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 147, İstanbul, 2003, s. 133.

konusurlar.¹⁸ Arnavut dilinin bu lehçeleri bölge insanının karakteristik özelliklerini de yansıtmaktadır. Kuzeyli bir Arnavut genel olarak ağır başlı, karar ve uygulamalarında temkinli, inanç ve değerlerine sıkı sıkıya bağlı, din dâhil geleneklerine sahip çıkan bir yapıya sahiptir. Güneyli Arnavut ise açık görüşlü, süratle karar ve eyleme geçebilen, değişime açık, maceraperest ve yenilikçidir. Arnavutluk'ta fikir akımları bundan dolayı hep Güney Arnavutluk'tan çıkmıştır.¹⁹

Arnavutluk'un Coğrafi ve Stratejik Konumu

Arnavutluk, Güneydoğu Avrupa'da Balkan Yarımadası'nın batısında yer alan 28.748 kilometre kare yüzölçümüne sahip Balkanların en küçük ülkelerinden biridir. Kuzey ve doğusunda 1204 km.lik sınırla Makedonya, Sırbistan-Kosova, Karadağ, güneyinde 256 km.lik sınırla Yunanistan ve batısında Adriyatik ve İtalya ile Oranto Boğazı ile ayrılmaktadır. İtalya Arnavutluk'a 100 km.den daha yakındır.²⁰ Kuzeyden güneye uzunluğu 340 km., doğu-batı doğrultusunda en geniş yeri 155 km.dir.²¹ Arnavutluk'un bugünkü sınırı 1913 *Büyükelçiler Konferansı* sonunda alınan kararla belirlenmiştir.²² Bu durum Birinci Dünya Savaşı'nı sona erdiren antlaşmaları hazırlamak için yapılan 1919 *Paris Barış Konferansı*'nda da teyit edilmiştir.²³

Topraklarının %76,6'sı dağlık, %23,4'ü ise ovalık ve düzlüktür. Sınırları çok yerde sarp ve geçilmesi güç olan dağ doruklarıyla kaplıdır. Kuzey kesiminde Arnavutluk Alpleri ve Drin havzası yer almaktadır. En yüksek yeri 2.694 metre olan Jezerku tepesidir. Tiran-Durres bölgesi dağları ve ovaları ile kuzey bölgeden farklıdır. Mat ırmağının aktığı çöküntü alanıyla kaplı, kuzey tarafı tepelik olup, Elbasan doğusunda 2.257 metreye kadar yükselir. Akarsuları: Drin, Mat, İşkombi, Semedi ve Viyosa nehirleridir. Drin nehrinin İşkodra'ya kadar olan kısmı dışındaki nehirler ulaşım müsait değildir. Gölleri: İşkodra, Ohri ve Pespa'dır. Arnavutluk'ta Akdeniz iklimi hâkim olmakla beraber, dağlık bölgelerde çok değişik iklim özellikleri görülmektedir. Yazları kurak, kışları bol yağmurludur. Drin Havzası Avrupa'nın en çok yağmur alan bölgesi olup, yüksek tepeler devamlı olarak karlarla kaplıdır.²⁴

¹⁸ Ahmet Kavas, "Arnavutluk", *Diyanet Aylık Dergisi*, Sayı: 197, Ankara, Mayıs, 2007, s. 59; Ferhat Başdoğan, "Arnavutluk ve Türkiye-Arnavutluk İlişkileri", *Stratejik Etütler Bülteni*, Yıl: 25, Sayı: 86, Ankara, Eylül, 1991, s. 63.

¹⁹ Arshi Pipa, *Albanian Stalinism: Ideo-Political Aspects*, New York, 1990, s. 16.

²⁰ Elez Biberaj, *a.g.e.*, s. 3; Mario I. Blejer-Mauro Mecagni-Ratna Sahay-Richard Hides-Barry Johnston-Piroska Nagy and Roy Pepper, *Ablania: From Isolation Toward Reform*, Washington DC, September, 1992, s. 2.

²¹ *Türkiye-Arnavutluk İlişkilerinin Dünü-Bugünü-Yarını*, Harp Akademileri Yayını, İstanbul, Nisan, 1995, s. 1.

²² *Portrait of Albania*, s. 19.

²³ Ferhat Başdoğan, "a.g.m.", s. 63; Margaret Mac Millan, *Paris 1919*, (Çev: Belkis Dişbudak), Ankara, Ekim, 2004, s. 357.

²⁴ Ferhat Başdoğan, "a.g.m.", s. 64.

Arnavutluk coğrafi mevki itibariyle Balkanlar için bir üs, liman, bir yığınak yeri ve bir giriş kapısı özelliğine sahiptir. Arnavutluk Adriyatik Denizi'ni kontrol edebilecek ve Orta Avrupa'nın Doğu Akdeniz ile bağlantısını aksatabilecek bir konuma sahiptir.²⁵ Jeo-politik ve askeri koşullar itibariyle bağımsız ve güçlü bir Arnavutluk'un varlığı, Balkanlar ve Avrupa için zorunludur.²⁶ Arnavutluk coğrafyası özellikle Balkanlarda kriz anlarında bölgedeki dengenin sağlanmasında oldukça önemli bir stratejik ve jeopolitik bir değere sahiptir.²⁷

Tarih İçinde Arnavutluk

İlk Çağlardan Osmanlı Hâkimiyeti Dönemine Kadar Arnavutluk

Arnavutların dört bin yıl önce Balkanlarda yaşayan İlliryalıların torunları olduğuna inanılmaktadır. İlliryalıların uzun bir süre kabileler halinde yaşadıkdan sonra, ilk çağlarda İşkodra merkez olmak üzere İllirya Devleti'ni (M.Ö. 620-600) kurdukları bilinmektedir. Roma İmparatorluğu Arnavutluk'u fetih ettikten sonra beş yüzyıl yönetmiştir. Roma'nın yıkılışını müteakip Arnavutluk Doğu Roma İmparatorluğu'nun sınırları içinde kalmış, zamanla ve sırasıyla 4. yüzyılda Goth ve Hunlar, 5. Yüzyılda Bulgarlar, 6 ve 7. yüzyılda ise Slavlar, 10. yüzyılda Bulgarlar, 11 ve 12. yüzyıllarda Normanlar ve 14. yüzyılda ise Sırlar yönetmişlerdir. 14. yüzyıldan sonra Arnavutluk'u Osmanlı Devleti ele geçirmiştir.²⁸

Osmanlı Hâkimiyeti Döneminde Arnavutluk

Türklerin Rumeli'ye geçtikten sonra, Osmanlı idaresinde en çok dostane bağlar kurup akrabalık derecesinde kaynaştıkları ve devlet yaşamında da yardımlaşıp işbirliği yaptıkları ulusların başında Arnavutlar gelmiştir.²⁹ Arnavutluk'a Osmanlı tarafından 1385 yılında Yıldırım Beyazıt zamanında başlayan fetihler 1479'da İşkodra'nın Fatih Sultan Mehmet tarafından ele geçirilmesiyle tamamlanmıştır.³⁰ Bir başka deyişle Osmanlı Devleti Arnavutluk'u 14. yüzyılın sonunda tamamıyla hâkimiyeti altına almış ve 1912 yılına kadar Osmanlı egemenliğinde tutmuştur. Bu süre içinde 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'ne kadar herhangi bir ba-

²⁵ Ferhat Başdoğan, "a.g.m.", s. 62.

²⁶ Necip P. Alpan, *Tarihin Işığında Arnavutluk*, Ankara, 1975, s. 5.

²⁷ Remzi Lani - Fabian Schmidt, "Albanian Foreign Policy Between Geography and History", *The International Spectator: Italian Journal of International Affairs*, 33.2, (1998), s. 79-103; *Türkiye-Arnavutluk İlişkilerinin Dünü-Bugünü-Yarını*, Harp Akademileri Yayını, İstanbul, Nisan, 1995, s. 1-2.

²⁸ Ferhat Başdoğan, "a.g.m.", s. 65; Mario I. Blejer, *a.g.e.*, s. 3; Emine Altunay Şam, "Arnavutluk Birliği'nin Kurulması ve Derviş Paşa'nın Layihası", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 149, İstanbul, 2003, s. 202-204.

²⁹ Necip P. Alpan, *Türkiye İle Arnavutluk'un İstiklal Savaşlarında Paralelizm Doğrultusunda Yaptıkları İşbirliği*, (X. Türk Tarih Kongresi'nden ayrı basım), Ankara, 1994, s. 2897.

³⁰ Ahmet Maranki, *Balkan Mezalimi*, İstanbul, 1993, s. 19.

ğımsızlık eğilimi olmayan Arnavutlar bu savaştan sonra yapılan Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları sonucunda Arnavutların yaşadığı topraklar başka devletlerin idaresine verilmiştir.

Arnavutlar Prizen Birliği³¹ adıyla 10 Haziran 1878'de örgütlenmeye başlamışlardır. Bu toplantıda Osmanlı'dan ilk defa özerklik istenmiştir.³²

Balkan Savaşları (1912-1913) Türk ve Arnavutlar arasında *Balkan Felaketi* olarak adlandırılmış, her iki ulus da bundan olumsuz bir şekilde etkilenmiştir. Arnavutların yaşadığı toprakların neredeyse yarısı Balkan Devletleri arasında paylaşılmış, on binlerce Arnavut göçmen durumuna düşürülmüş ve ana yurt olarak kabul ettikleri Osmanlı topraklarına sığınmışlardır. Osmanlı yönetimi de bu göçmenleri Anadolu'nun çeşitli yerlerine yerleştirmiştir.³³

Nihayet 28 Kasım 1912'de Arnavutluk İsmail Kemal'in liderliğinde Arnavutluk'un değişik bölgelerinden gelen 83 delegenin bulunduğu Arnavutluk Ulusal Meclisi'nde bağımsızlığını ilan etmiştir.³⁴ İsmail Kemal Bey, Sırp ve Yunanlılar tarafından yok edilme tehlikesi yaşayan Arnavutların son çare olarak bağımsızlık ilanına başvurduklarını açıklamıştır.³⁵

Londra Konferansı'yla Arnavutluk'un bağımsızlığı tanınarak sınırları tespit edilmiştir.³⁶ Burada bulunan altı Avrupa devletinin kararıyla Yunanistan, işgal ettiği Arnavut topraklarından çekilmesinin karşılığı olarak Limni, Midilli, Sakız, Sisam gibi Ege adalarını topraklarına katmıştır.³⁷

Arnavutlar Osmanlı Devleti'nin en üst düzeylerinde çalışmışlar, Balkanlarda Müslümanlığın benimsenmesinde, yumuşak davranışlarıyla uzlaşmacı bir millet olmuşlardır. Osmanlıların getirdiği İslamiyet'i çoğunlukla da Bektaşiliği kabullenmişlerdir.³⁸ Osmanlı Devleti'nde Arna-

³¹ **Prizen Birliği:** 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda, Arnavutluk ve Türk halklarıyla meskün o zamanki Kosova, İşkodra, Manastır ve Yanya illerini kimi önemli, hayati ve stratejik değeri büyük yer ve yörelerin Bulgarlara, Sırp'lara, Karadağlılara ve Yunanlılara peşkeş çekmek isteyen 3 Mart 1877 günü Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması ile 13 Haziran-13 Temmuz 1878 Berlin Kongresi kararlarını uygulamamak maksadıyla 21 Nisan 1878 tarihinde kurulup 1881 yılı sonuna kadar devam eden siyasal, askeri, ulusal, kültürel, idare, ekonomik ve yasal bir örgüttür (Necip P. Alpan, *Prizen Birliği ve Arnavutlar*, Ankara, 1978, s. 3); Emine Altunay Şam, "Arnavutluk Birliği'nin Kurulması ve Derviş Paşa'nın Layihası", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 149, İstanbul, 2003, s. 202-205.

³² Barbara Jelavich, *18. ve 19. Yüzyıllar Balkan Tarihi I*, İstanbul, 2006, s. 391-396; Nuray Bozboru, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi*, İstanbul, 1997, s. 191, 205; Hale Şıvgın, "Arnavutlarda Milli Bilincin Gelişme Sürecinde Yaşanan Siyasi Olaylar", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 147, İstanbul, 2003, s. 137-138.

³³ Bilgin Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar - II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*, İstanbul, 2004, s. 492.

³⁴ Elez Biberaj, *a.g.e.*, s. 12; Owen Pearson, *Albania and King Zog-Independence, Republic and Monarchy (1908-1939)*, London, 2004, s. 33.

³⁵ Avlonyalı Süreyya Bey, *Osmanlı Sonrası Arnavutluk (1912-1020)*, İstanbul, 2009, s. 53.

³⁶ Banu İşlet Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavutluk Muhalefeti*, İstanbul, 2007, s. 220-223.

³⁷ Halil Akman, *Paylaşılmayan Balkanlar*, İstanbul, 2006, s. 281.

³⁸ Elez Biberaj, *a.g.e.*, s. 11-12.

vutlara, savaşma yetenekleri ve fiziksel özellikleri nedeniyle çok değer verilmiştir.³⁹

Osmanlı Devleti'nin 603 yıllık ömrünün 503 yılı Arnavutlar ile bir arada geçmiştir. 215 Osmanlı sadrazamlarından 33'ü Arnavut asıllı olmuştur. Diğer taraftan Arnavutluk da en huzurlu günlerini Osmanlı Devleti döneminde yaşamıştır. Arnavutluk bağımsızlığı ile kimliğini İslam'a ve Osmanlılara borçludurlar.⁴⁰ Arnavutlar, Balkanlarda ve Anadolu'da Osmanlı'nın güvenilir jandarması rolünü oynamışlardır.⁴¹

Arnavutlar Osmanlı Sultanı II. Abdülhamit'e Arnavutluk'un Osmanlı Devleti'nden ayrılmak istemediklerini belirtmişlerdir. Bu talepte Arnavutluk'un Osmanlı'nın Rumeli'deki son toprağı olduğu ve bunun kayıp edilmesinin Osmanlı'nın Rumeli'de varlığının tamamen sona ermesi anlamına geldiğini belirtmişlerdir.⁴²

Arnavutlar Türklerden 1913 yılında ayrılmışlardır.

Bağımsızlıktan İkinci Dünya Savaşı Başlangıcına Kadar Arnavutluk

Balkan Harbi'nin Osmanlı Devleti'ne getirdiği toprak kayıplarından biri de Arnavutluk'un 28 Kasım 1912'de bağımsızlığını ilan etmesi olmuştur.⁴³ 1913'de büyük devletlerin toplandığı Londra Konferansı'nda Arnavutluk'un bağımsızlığı konuşulmuş ve sınırları belirlenmiştir.⁴⁴ Ancak belirlenen bu sınırlarda Arnavutluk etnik topraklarının yarısından fazlasını Sırbistan ve Yunanistan krallıklarına bırakmak zorunda kalmıştır.⁴⁵ Güçlü devletler Alman Prensi Wilhelm Zu Wied'i Arnavutluk'u yönetmek için kral seçmiştir. Mart 1914'te Durres'a gelen Kral Wilhelm Zu Wied Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması ve yerel tepkiler nedeniyle görevini ancak birkaç ay yapabilmiş ve altı ay sonra önemsiz bir şahsiyet olarak 3 Eylül 1914'te Arnavutluk'u terk etmiştir.⁴⁶

Arnavutluk Birinci Dünya Harbi'nin başlamasıyla birlikte Yunanistan, Sırbistan ve İtalyanların işgaline uğramıştır. 3 Haziran 1917'de İtal-

³⁹ Margaret Mac Millan, *Paris 1919*, (Çev. Belkıs Dişbudak), Ankara, Ekim, 2004, s. 351-352.

⁴⁰ Yusuf Küpeli, *Tarihin İzinde Balkanlar ve ABD*, Ankara, 2000, s. 23.

⁴¹ Mustafa Necati Özfatura, "Tarihten Günümüze Arnavutluk ve Gerçekler", *Yeni Türkiye, Türk Dünyası Özel Sayısı II*, Sayı: 16, Yıl: 3, Ankara, (Temmuz-Ağustos), 1997, s. 1853.

⁴² Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti*, İstanbul, 2007, s. 31.

⁴³ Süleyman Kocabaş, *Son Haçlı Seferi Balkan Harbi (1912-1913)*, İstanbul, 2000, s. 192.

⁴⁴ Peter Bartl, *Milli Bağımsızlık Hareketleri Esnasında Arnavutluk Müslümanları (1878-1912)*, (Çev. Ali Taner), İstanbul, 1998, s. 315; Necdet Hayta, *Balkan Savaşlarının Diplomatik Boyutu ve Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912-11 Ağustos 1913)*, Ankara, 2008, s. 142; L.S. Stavrianos, *The Balkans Since 1453*, New York, (basım tarihi belirtilmemiştir), s. 709.

⁴⁵ Necip P. Alpan, *Tarihin Işığında Arnavutluk Bağımsızlığı ve Avlonyalı İsmail Kemal*, Ankara, 1982, s. 22; Owen Pearson, *Albania and King Zog-Independence, Republic and Monarchy (1908-1939)*, London, 2004, s. 123.

⁴⁶ Captain Duncan Heaton Armstrong, *The Six Month Kingdom Albania 1914*, London / New York, 2005, s. XVI.

yanlar Arnavutluk üzerinde hâkimiyetlerini ilan etmişler ve ülkeyi işgal etmişlerdir. Söz konusu işgal 2 Ağustos 1920'ye kadar sürmüştür. Bu arada, Arnavutluk Ocak 1920'de Lujhnje'da bir toplantı düzenlemiş ve bölgesel hükümeti oluşturmuştur. Bu toplantı ülkenin özgürlük ve bağımsızlığı için silahlı mücadeleyi önermiştir.⁴⁷ Arnavutluk 1920'de Milletler Cemiyeti'ne kabul edilmiştir.⁴⁸

Gelecek dört yıl boyunca ülkede çok şiddetli iktidar mücadeleleri meydana gelmiş ve nihayetinde Yugoslavya'nın da yardımıyla 1925'te Ahmet Zogu ülkeyi cumhurbaşkanı olarak yönetmeye başlamıştır.⁴⁹ Ahmet Zogu ihtilal ve iktidara geldikten sonra gücünü korumak için dış desteği en önemli koşul olarak görmüş ve bu konuda içeride bulamadığı desteği İtalya'dan temin etmeye çalışmış ve bu ülkenin desteğiyle 1 Eylül 1928'de kral olmuştur.⁵⁰ Krallık 1928-1939 yılları arasında sürmüştür. İster Cumhurbaşkanı ister kral olsun Ahmet Zogu her zaman bir diktatör ve bir despot olarak Arnavut halkı tarafından kabul görmüştür.⁵¹

Ahmet Zogu hükümrancılığını sürdürmek için ülkesini başta maden, bankacılık, ticaret ve tarım sektörleri olmak üzere birçok alanda İtalya'ya bağımlı hale gelecek bir yol haritası çizmiştir. Bu kapsamda 1926'da İtalyanlar ile Birinci Tiran Paktı'nı oluşturmuştur. İtalyanların verdiği borç para Arnavutluk'u Roma'nın ekonomik bağımlılığına sokmuştur. Bu bağımlılık daha sonra Kral Zog'un söz konusu Pakt anlaşmasını yenilememesi üzerine İtalya'nın Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgaline kadar götürmüştür.⁵²

Kral Zogu döneminde dikkat çeken bir diğer konu ise Arnavutluk Ortodoks Kilisesi 13 Şubat 1929'da istiklalini ilan etmesi ve Fener Rum Patrikhanesi'yle alakasını kesmesi olmuştur. Bu kararda Yunanistan'ın din birliği ile yakınlığı ve Patrikhanenin Ortodoks Arnavutları kendi emelleri doğrultusuna etkileme niyetlerinin rol aldığı düşünülmüştür. Çünkü Yunanistan'ın Büyük Emeli (*Megalı İddia*)'nin içinde Arnavutluk'ta bulunmuştur.⁵³

Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği'nin Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 12 Şubat 1933 tarihli raporunda İtalya'nın Arnavutluk'u ilhaka yönelik

⁴⁷ *Portrait of Albania*, The 8 Nentori Publishing House, Tirana, 1982, s. 53-54.

⁴⁸ Sacit Kutlu, *Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzylında Balkanlar ve Osmanlı Devleti*, İstanbul, 2007, s. 521; Ferhat Başdoğan, "a.g.m.", s. 65-66.

⁴⁹ *Portrait of Albania*, The 8 Nentori Publishing House, Tirana, 1982, s. 55.

⁵⁰ Owen Pearson, *Albania and King Zog-Independence, Republic and Monarchy (1908-1939)*, s. 295.

⁵¹ Halil Özcan, *Atatürk Dönemi Türkiye-Arnavutluk İlişkileri (1920-1938)*, Ankara, 2011, s. 221; Elez Biberaj, *a.g.e.*, s. 12-13; *Portrait of Albania*, The 8 Nentori Publishing House, Tirana, 1982, s. 55; Stefanaq Pollo-Arben Puto, *The History of Albania from Its Origins to the Present Day*, London, 1981, s. 201.

⁵² *Portrait of Albania*, The 8 Nentori Publishing House, Tirana, 1982, s. 56; Derek Hall, *Albania and the Albanians*, London-New York, 1994, s. 13.

⁵³ BCA, Fon Kodu: 03010, Kutu No: 233, Dosya No: 570, Belge No: 12.

yapmış olduğu plan ve uygulamalardan İngiltere ve Fransa'yı da haberdar ettiği öğrenilmiştir.⁵⁴ 21 Şubat 1933 tarihli Tiran Elçiliği'nin Türk Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği raporda İtalyanların Arnavutluk'un içinde bulunduğu mali sıkıntıları göz önüne alarak iki ülke arasında gümrük birliğine varılmasını teklif etmiştir.⁵⁵

17 Nisan 1933 Tiran maslahatgüzarlığının Tiran'da bulunan İtalyan sefirinin Arnavutluk hakkındaki düşüncesini Türk Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir mesajla bildirmiştir. İtalyan sefiri İtalya'nın Arnavutluk'a yapılan tüm yardım ve destek karşılığında ilişkilerinin gergin olduğunu, çünkü Arnavutluk'un İtalya'nın beklentileri yönünde davranmadığını ifade etmiştir.⁵⁶

8 Aralık 1934 Arnavutluk'un Kral Ahmet Zogu kaynaklı mali durumun kötüleşmesi ve bunun İtalya'dan karşılanma düşüncesinde olunması doğal olarak Arnavutluk'un Türkiye dâhil diğer Balkan ülkeleriyle İkinci Dünya Savaşı öncesine kadar daima belirgin bir mesafe içinde olmasını sağlamıştır. Arnavutluk İtalya'dan mali destek aldığı sürece konu ister mali, ekonomik, siyasi ve barış olsun İtalya'nın onayı olmadan hiçbir Balkan ülkeleriyle ikili veya çoklu ilişki içerisine gireceği mümkün görülmemiştir.⁵⁷

Tiran Elçiliği'nin Türk Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 6 Mayıs 1935 tarihli yıllık siyasi raporunda Arnavutluk'un yıl içerisinde karşılaştığı en önemli sorunların başında mali hususların geldiği belirtilmiştir.⁵⁸

1924-1939 yılları arasında Kral Zogu yönetiminde diktatör bir rejim uygulanmıştır. Arnavutluk'ta, yirmi yıl boyunca 1939'da İtalyanların Arnavutluk'u işgali ile düzenlediği faşist partinin dışında hiçbir yasal partisi de olmamıştır.⁵⁹ Türkiye'de bu dönemde 1925'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve 1930 Serbest Fırka ile iki kez çok partili sisteme geçiş denemesi olmuştur.⁶⁰

1930'ların sonlarında İtalya'nın en çıkarı Balkanlardaydı. İtalya nüfuzu bu dönemde Arnavutluk'un her yerine yayıldı, Arnavutluk'ta İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce tüm bankalar İtalyan idi, bir tek Arnavut bankası bile yoktu.⁶¹ Neticede, Kral Zogu'nun umutsuz çabalarına

⁵⁴ BCA, Fon Kodu: 03010, Kutu No: 223, Dosya No: 571, Belge No: 2.

⁵⁵ BCA, Fon Kodu: 03010, Kutu No: 220, Dosya No: 486, Belge No: 3.

⁵⁶ BCA, Fon Kodu: 03010, Kutu No: 233, Dosya No: 571, Belge No: 9.

⁵⁷ BCA, Fon Kodu: 03010, Kutu No: 233, Dosya No: 572, Belge No: 16.

⁵⁸ BCA, Fon Kodu: 03010, Kutu No: 233, Dosya No: 573, Belge No: 1.

⁵⁹ Richard F. Staar, *Communist Regimes in Eastern Europe*, California, 1984, s. 3.

⁶⁰ H. Ayla Kılıç, "1930'larda Türk Basını/Faşizm ve Nazizm Üzerine Görüşler: Tan ve Cumhuriyet Gazetelerinin İncelenmesi", *Murat Sarıca Anısına Sempozyum (30-31 Ocak 1993) İki Dünya Savaşı Arasında Avrupa ve Balkanlar İdeolojiler ve Uluslararası Politika*, İstanbul, 1994, s. 122.

⁶¹ Gani Manelli, "Partisan Politics in World War II Albania: The Struggle For Power, 1939-1944", *East European Quarterly*, XL No. 3, September, 2006, s. 334.

rağmen ülke fiilen bir İtalyan toprağı oldu.⁶² Ancak İkinci Dünya Savaşı'na kadar Arnavutluk, İtalya ile Yugoslavya'nın yayılmacı baskısı altında kaldı.⁶³

Arnavutluk'un İkinci Dünya Savaşı'na Girmesi Öncesi Osmanlı Devleti'yle İkili İlişkiler (1912-1939)

Arnavutluk 1912'de bağımsız bir devlet olduktan sonra gerek Osmanlı Devleti'yle ve gerekse genç Türkiye Cumhuriyeti ile ikili ilişkiler çok iyi bir dostluk havası içinde devam etmiştir. Bu dostlukta hiç şüphesiz uzun yıllar birlikte yaşama, kültür ve din birliği, Türkiye'de yaşayan bir kısım Arnavutlarla, Yıldırım Beyazıt zamanında Arnavutluk'a yerleştirilen Saruhan Türkmenlerinin de büyük etkisi olmuştur.⁶⁴

Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Türkiye ve Arnavutluk benzer kaderi paylaşmış olmasına rağmen her iki ülkenin takip ettikleri politikalar birbirinden farklı olmuştur. Arnavutluk, işgallerden kurtulabilmek için İtalya nüfuzu altında milli bir kongre toplarken Türk Milli Mücadelesi'nin lideri Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıkarak tam bağımsızlık esasına dayalı milli bir devlet kurmayı kendine amaç edinmiştir.⁶⁵

Türkiye'de Kurtuluş Savaşı esnasında yapılan Erzurum ve Sivas kongreleri gibi Arnavutluk'un kurtuluşunda da benzer şekilde bir kongre de Arnavutluk'ta Luşnya'da (21 Ocak 1920) yapılmıştır. Bununla birlikte Türkiye'de yaşayan Arnavutlar Luşnya Kongresi'nden on ay önce Arnavut Teavün Cemiyeti'ni kurarak Arnavut milli davasına sahip çıkmak istemişlerdir.⁶⁶

Arnavutluk, 1920 Milli Ankara Hükümeti'ni ilk tanıyan ülke olmuş ve hemen siyasal, kültürel ilişkiler kurulmuştur. Anadolu ve Arnavutluk işgal altında iken Türk ve Arnavutluk milliyetçileri de ülkelerinin işgalden kurtarılabilmesi için 1920 yılında çareler aramaya başlamıştır.

İlk olarak Türkiye'den Arnavutluk'a Eylül 1920'de Albay Hamdi Bey gitmiştir. Daha sonra Arnavutluk hükümeti, Emekli Erkânı Harp Miralay Selahattin Bey'e Harbiye Nazırlığı görevini teklif etmiştir. Selahattin Saip Bey de Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümet başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın onayı ile bu görevi kabul ederek 1921 Ocak ayının başında Arnavutluk'a gitmiştir.

İki Dünya savaşı arasındaki dönemde Türk dış politikasının temel eğilimi, Lozan Antlaşması ile oluşan mevcut durumun devam ettirilmesi

⁶² Andrew Baruch Wachtel, *Dünya Tarihinde Balkanlar*, (Çev. Ali Cevat Akkoyunlu), İstanbul, 2009, s. 123.

⁶³ Dritan Egro, "Arnavutluk Yoksulluk Kısıncında", *Birikim Aylık Sosyalist Kültür Dergisi*, İstanbul, (Mart) 1997, s. 22.

⁶⁴ Ferhat Başdoğan, "Arnavutluk ve Türkiye-Arnavutluk İlişkileri", *Stratejik Etütler Bülteni*, Yıl: 25, Sayı: 86, Ankara, Eylül, 1991, s. 72.

⁶⁵ Halil Özcan, *Atatürk Dönemi Türkiye-Arnavutluk İlişkileri (1920-1938)*, Ankara, 2011, s. 33.

⁶⁶ Halil Özcan, *a.g.e.*, s. 44-50.

yönünde olmuş ve böylece Türkiye, Avrupa'da savaş sonrası oluşan dengeyi sürdürmeye çalışan devletlerin çabalarına katkıda bulunmuştur.

Lozan Antlaşması'ndan sonra, Türkiye'nin gerek komşu devletler, gerekse Balkan ve Orta Doğu devletleri ile kurmaya çalıştığı yakın ilişkiler, mevcut durumun kabulünü ve sürdürülmesini amaçlamaktadır. Bu kapsamda Lozan sonrası, Türk dış politikasının temel amacı bir yandan, Türkiye'ye yenebilecek olası bir askeri müdahaleye karşı Türkiye'nin etrafında ortak bir güvenlik sistemi oluşturmak, diğer taraftan da uluslararası ilişkilerde mevcut sorunları barışçı yollardan çözüm bulmaktır.⁶⁷

1922'den 7 Nisan 1939 tarihine kadar ki sürede Arnavutluk'ta hâkim karakter Ahmet Zogu olmuştur. Söz konusu süreçte Ahmet Zogu içişleri bakanlığı, cumhurbaşkanlığı ve kral olarak söz konusu hâkimiyetini sürdürmüştür.⁶⁸

15 Aralık 1923'te Ankara'da imzalanmış olan Türkiye-Arnavutluk Dostluk Antlaşması, Türk-Arnavut ilişkilerini daha cumhuriyetin ilk yıllarında itibaren gelişeceğinin işaretini vermiştir. Söz konusu antlaşma yeni Arnavutluk Devleti'nin diplomatik tarihinde ilk dostluk antlaşması olup Diplomatik İlişkiler Kurma Antlaşması, Konsolosluk Antlaşması ve Yurttaşlık Antlaşması diye üç antlaşmayı bünyesinde bulundurmıştır.⁶⁹ Nitekim 1926'da karşılıklı olarak büyükelçi atanması yapılmış ve ilk Türk elçisi olarak Tahir Lütfi Tokay, Tiran'a atanmıştır. Arnavutluk ise Ankara'ya elçi olarak Rauf Fisto'yu göndermiştir.⁷⁰

Atatürk Tiran'a atanan ilk Türk Büyükelçisi'ne Türk-Arnavut ilişkileri konusunda şu tavsiyede bulunmuştur: "*Arnavutluk halkını seviyoruz, kardeş sayıyoruz. Onun devlet ve ulus olarak güçlenmesini ve ilerlemesini ciddi ve kesin bir şekilde istiyoruz. Balkanlarda hak ettiği konumu bağımsız ve sağlam bir biçimde kazanmasını arzuluyoruz.*" Bu konu Türkiye ile Arnavutluk arasındaki siyasi ilişkilerin temelini teşkil etmiştir.⁷¹

Cumhurbaşkanı Ahmet Zogu İtalya'ya tek yanlı bağlanma sonucunda kendisine gösterilen bütün tepkilere rağmen 1 Eylül 1928'de İtalya'nın desteği ile krallığını meclise onaylatmıştır. Türkiye kamuoyu, cumhurbaşkanı ve hükümeti, Zogu'nun kral olmasına çok sert tepki göstermiş, Tiran Elçisi Tahir Lütfi Bey'i Ankara'ya çağırmıştır. Arnavutluk'taki rejim

⁶⁷ Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Cilt: I, İstanbul, 2012, s. 229.

⁶⁸ Tom Winniffrith, *Perspectives on Albania*, New York, 1992, s. 115.

⁶⁹ Gazmend Shpuza, "Atatürk ve Arnavutluk-Türkiye İlişkileri", *Atatürk Yolu Dergisi*, Yıl: 6, Cilt: 3, Sayı: 11, Ankara, Mayıs 1993, s. 311-322; Anila Polat, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurulduğu Yıllarda Arnavutluk Cumhuriyeti İle İlişkileri (1920-1938)", *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Ankara, Bahar 2005/33, s. 169; Tayfun Atmaca, *Krallıktan Cumhuriyete Tarihte İz Bırakan Dostluğun Mimarları Zogu ve Atatürk*, Ankara, 2007, s. 94.

⁷⁰ Selma Yel, "Atatürk ve İnkılaplarının Arnavutluk'taki Tesirleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XIX, Sayı: 55, Ankara, Mart 2003, s. 109; Halil Özcan, *Atatürk Dönemi Türkiye-Arnavutluk İlişkileri (1920-1938)*, Ankara, 2011, s. 207; Tayfun Atmaca, *a.g.e.*, s. 98.

⁷¹ TBMM Tutanak Dergisi-Söylevler/Demeler (12 Şubat 1998), Dönem: 20, Cilt: 45, Birleşim: 54, s. 102 (Arnavutluk Cumhurbaşkanı Rexep Meidani'nin, Genel Kurul'a yaptığı konuşma.)

değişikliğini tüm devletler tanırken millet egemenliğine dayanan siyasi rejimini kuran Türkiye Cumhuriyeti, bu rejimi tanımamıştır. Hatta Cumhurbaşkanı M. Kemal Atatürk, Kral Zogu'nun halkına ihanet etmekle suçlamıştır.⁷²

Bu nedenle Atatürk'ün Cumhuriyetçi Türkiye'si ile Arnavutluk arasındaki ilişkiler bu üç yıllık bir sürede zayıflamıştır. Bu kapsamda, 1 Ekim 1928'de Tiran Büyükelçiliği'nin T.C. Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği raporunda Tiran'da Mustafa Kemal Atatürk ve bazı Türk komutalarının resimlerinin Arnavutluk hükümet binalarından toplandığı, Türk basınının Arnavutluk'a sokulmadığı bildirilmiştir.⁷³ Ayrıca bu gerginliğin basında yansıdığı görülmüştür. Bu meyanda Durres'ta çıkan Shekulli i Ri (Yeni Yüzyıl) gazetesi Atatürk'ün Gazi Mustafa Kemal tarafından Nutuk, Ankara 1927 kitabını bölüm bölüm yayınlıyorken söz konusu yayım hemen durdurulmuştur.⁷⁴

1930'lu yıllara doğru İtalya'nın Akdeniz'de yeniden yayılmacı ve saldırgan politika takip etmeye başlaması ile birlikte aralarındaki nüfus mübadelesi ve diğer ihtilaflarını çözüme kavuşturan Türkiye ve Yunanistan'ın girişimiyle Balkan konferansları toplanmaya başlamıştır. Bu süreçte İtalya ile ilişkileri zayıflamaya başlamış olduğu için Arnavutluk da Balkan konferanslarına katılmıştır. Bu katılım iki ülke ilişkilerinin yeniden başlamasına vesile olmuştur.⁷⁵ Bununla birlikte Arnavutluk Balkan devletlerinden İtalya'dan aldığı borç ve ekonomik desteği bulamamıştır. Bu ise Arnavutluk'u İtalya'ya doğru daha da itmiştir. Arnavutluk'un İtalya'ya yaklaşması Balkan Pakti'nden uzaklaşmasına sebep olmuştur.⁷⁶

1931 yılının ikinci yarısında görülen yeni Arnavutluk-Türk yakınlaşmasını belirleyen etken, Ankara'da aynı yılın Ekim ayında yapılan ve bir Arnavut heyetinin de katıldığı Balkan Konferansı da yeni yakınlaşmaya hizmet etmiştir, ama bu dostça hava daha fazla sürmemiştir.⁷⁷

Arnavutluk'ta Ergeri'de yayımlanan Demokrasiye gazetesinin 22 Mart 1932 tarihli nüshasında *İyi Türkiye* başlıklı bir makale yazılmıştır. Jön Türkler üzerinden Türkiye aleyhine düşünceleri yayan kimselere hitaben yazılan söz konusu makalede Mustafa Kemal Atatürk'ün yaptığı Türk İn-

⁷² Halil Özcan, *a.g.e.*, s. 326; Bernd Jürgen Fischer, *King Zog and the Struggle For Stability in Albania*, New York, 1984, s. 148; Owen Pearson, *Albania and King Zog-Independence, Republic and Monarchy (1908-1939)*, London, 2004, s. 302; Tayfun Atmaca, *a.g.e.*, s. 98.

⁷³ BCA, Fon Kodu: 03010, Kutu No: 233, Dosya No: 570, Belge No: 11; Gazmend Shpuza, "Atatürk ve Arnavutluk-Türkiye İlişkileri", *Atatürk Yolu Dergisi*, Yıl: 6, Cilt: 3, Sayı: 11, Ankara, Mayıs 1993, s. 315-318.

⁷⁴ Anila Polat, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurulduğu Yıllarda Arnavutluk Cumhuriyeti İle İlişkileri (1920-1938)", *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Ankara, Bahar 2005/33, s. 174.

⁷⁵ Halil Özcan, *a.g.e.*, s. 326.

⁷⁶ Halil Özcan, *a.g.e.*, s. 327.

⁷⁷ Gazmend Shpuza, "1936 Yılına Başlangıcında Arnavutluk-Türkiye İlişkileri", *Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi (8-12 Aralık 2003-Ankara)*, Bildiriler, Cilt: I, Ankara, 2003, s. 379; Tayfun Atmaca, *a.g.e.*, s. 100.

kılâbı'na duyulan hayranlığı anlatmış, Türk İnkılâbı'nın gelişmekte olan ülkelere örnek teşkil etmesini yüreктen kabullenmiş ve hala Arnavutluk'ta Yeni Türkiye'yi ve Türk İnkılâbı'nı anlamayan kimselerin bulunmasından duyduğu endişeyi dile getirmiştir.⁷⁸

Türkiye'nin Tiran Maslahatgüzarlığının Arnavutluk Dışişleri Bakanı Cafer Bey Villa'nın yabancı görev şefleri ile yapmış olduğu toplantıya 8 Şubat 1933'de katılmasını müteakip Türk Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği mesajda Arnavut Bakan'ın Türkiye-Arnavutluk ilişkilerinin sadece hissiyata dayanmadığını, aksine her iki ülkenin ortak menfaatleri esas alındığını belirttiğini ve Türkiye'nin ilerlemesini örnek aldıklarını da açıkladığı beyan edilmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk, Balkan Birliği hakkında:

*"Balkanlıların istikbali birlik ve beraberliklerine bağlıdır. Çok çalışkan olan bu mert insanlar, aralarında hiçbir kuvvetin silemeyeceği müşterek vasıflara, hiçbir ihtirasın unutturamayacağı müşterek menfaatlere maliktir. Balkanlılar, beraber yürümesini öğrendikleri nispette kendilerine ve insanlığa daha faydalı olmaya muvaffak olabilirler."*⁷⁹

diyerek birliğin önemine değinmiştir.

Türkiye'nin Alman ve İtalyan kaynaklı tehlikeleri ileriden karşılamak ve Balkanlarda barışın sağlanması için öncülük ettiği bu çalışmalar 9 Şubat 1934'de bir anlaşma ile sonuçlanmıştır. Türkiye'nin Balkan Birliği kurulmasındaki temel amacı, bir yandan, Balkanlar'da değişimci, yayılmacı bir politika izleyen Bulgaristan'a karşı bir güvenlik hattı oluşturmak, diğer yandan da Balkanlar'a yönelebilecek bir saldırıya karşı, diğer Balkan devletleri ile birlikte topluca karşı koyabilmek olmuştur.

Balkan Paktı 9 Şubat 1934'te Türkiye, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan dışişleri bakanlarının Belgrad'ta imzaladığı antlaşma ve ek protokol ile oluşturulmuştur. Türkiye, Balkan Antantı'nı, mihver güçlerinin Balkanlar'daki yayılma amaçlarına karşı, ortak bir güvenlik sistemi olarak görmüştür.⁸⁰ Bu antlaşma ve ek protokolün ilk maddesinde taraflar kendilerinin Balkan sınırlarını karşılıklı olarak yani bir dış saldırıya karşı (Bulgaristan kasıt ediliyor) güvence altına almıştır. Aslında Mustafa Kemal Atatürk bu sınırların Balkanların içinden olduğu kadar dışından da (İtalya ve Almanya'yı kasıt ediyor) gelebilecek bir saldırıya karşı da korunmasını istemiş, ama bunu kabul ettirememiştir.

TBMM'nin 1 Kasım 1934'de açılış konuşmasında Mustafa Kemal Atatürk Balkan antlaşmasını Balkan devletlerinin birbirlerinin varlıklarına özel saygı beslemesini göz önünde tutan mutlu bir belge olarak nitele-

⁷⁸ BCA, Fon Kodu: 03010, Kutu No: 233, Dosya No: 570, Belge No: 19.

⁷⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 22 Şubat 1939, s. 1, 9.

⁸⁰ Cemil Koçak, a.g.e., s. 295.

miştir.⁸¹ Balkan Pakti'nin gizli protokolüne göre amaç Balkan sınırlarının güvenliğini başka bir Balkan devletinden, yani Bulgaristan ve Arnavutluk'tan gelebilecek saldırılara karşı korumak olmuştur.

9 Şubat 1934'te Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında kurulan Balkan Antantı, bu amaçlardan yalnızca ilkinde çözüm getirmiş, fakat Balkanlar'a, Balkan devletleri dışından gelebilecek bir askeri müdahale olasılığına karşı herhangi bir önlem öngörmemiştir. Bu konu, aslında Balkan Birliği'nin zayıf noktasını oluşturmuştur.

Antlaşmaya göre, imzacı devletler, yalnızca ortak sınırları garanti altına alıyorlardı. Bu durumda, bir Balkan devletinin, uygulamada Bulgaristan'ın, diğer bir Balkan devletine saldırısı halinde toplu bir hareketi, toplu bir karşı koymayı gerektiren ittifak, Balkan dışı devletlerin Balkanlar'a yönelik olası bir askeri müdahalesine karşı herhangi bir askeri önlem öngörmüyordu. Balkan Pakti, 1941 yılında Almanya'nın Balkanları tamamı ile işgal etmesi ile sona ermiştir.⁸²

Türkiye, bütün çabalarını karşın, ittifakın bu açık kalan kapısına kapatamamıştı. Oysa Türkiye'nin Balkan Antantı'nın kuruluşundaki ilk amacı, Balkanlar'a, bu arada Türkiye'ye karşı olası bir İtalyan askeri müdahalesine, İtalya'nın⁸³ Balkanlar'daki yayılcı ve saldırgan politikasına karşı, Balkan devletlerinin toplu ve birlikte hareketini sağlamaktı.

Diğer yandan, yine Balkan devletleri olan Arnavutluk ve Bulgaristan Balkan Antantı'na katılmamışlardı. Çünkü Bulgaristan, Balkanlar'da değişimci ve yayılcı bir politika izliyor, komşularından, Yunanistan ve Romanya'dan bazı toprak taleplerinde bulunuyordu. Arnavutluk ise büyük ölçüde İtalya'nın vesayeti altındaydı.⁸⁴

6 Haziran 1938'de Arnavutluk Hükümeti, İstanbul Başkonsolosu Asaf Caculi'yi Ankara Elçiliği'ne tayin için uygunluk talebinde bulunmuştur.⁸⁵

1 Kasım 1938, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk 1 Kasım 1938 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapmayı planladığı konuşma metnini Celal Bayar'a Meclis'te okuması için vermiştir. Söz konusu konuşmada Atatürk, Balkan barışına ağırlıklı olarak değinmiştir. Balkan devletlerinin birbirleriyle yakınlaşmalarını gelecekteki barışa da umut verebileceğini belirtmiştir.⁸⁶

⁸¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 25, Devre: IV, İçtima: 4.

⁸² Sinan Akşin-Melek Fırat, "İki Savaş Arası Dönemde Balkanlar", *Ortadoğu ve Balkan İnceleme Vakfı Yayını Balkanlar*, İstanbul, 1993, s. 121-124.

⁸³ **Türk-İtalya İlişkileri:** Türk-İtalyan ilişkileri, 30 Mayıs 1928 tarihinde imzalanan Hakem, Âdemi Tecavüz ve Bitarafılık (Tarafsızlık, Saldırmazlık, Uzlaşma ve Adli Tesviye) Antlaşması'na karşın, iki savaş arası dönemde hiçbir zaman düzelmeyecek ve İtalya'nın Kuzey Afrika, Orta Doğu ve Akdeniz bölgesinde izlediği yayılcı ve saldırgan dış politika nedeniyle, Türkiye, İtalya'dan her zaman çekinecektir. (Bkz. Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Cilt: I, İstanbul, 2012, s. 231.)

⁸⁴ Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Cilt: I, İstanbul, 2012, s. 230-231.

⁸⁵ BCA, Fon Kodu: 03010, Kutu No: 131, Dosya No: 938, Belge No: 14.

⁸⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 27, (1 Kasım 1938), Devre: V, İçtima: 3.

Arnavutluk Kralı'nın İtalyan lider Mussolini ile iyi ilişkileri, aynı yıllarda Mussolini ile Atatürk arasındaki gerginlik de bu ilişkilerin zaman zaman kesintiye uğramasına sebep olmuştur. Çünkü Mussolini aynı yıllarda Türkiye'den toprak talebinde bulunan konuşmalar yapmış ve Türkiye Mussolini'yi protesto etmiştir.⁸⁷

İtalyan Başbakanı Mussolini Ahmet Zogu'nun krallığını ilan etmesinden sonra 6 Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgal etmiş ve imzaladığı seri antlaşmalar ile ülkeyi himayesi altına almıştır. Arnavutluk, İtalya'nın işgaline uğradığında Türkiye önemli bir meseleyle karşı karşıya kalmıştır. Çünkü İtalya bu defa Balkanlarda Arnavutluk ile yetinmeyeceğini göstermiştir. Ancak daha da önemlisi İtalya ve Almanya Türkiye'nin güvenlik bölgesi olarak kabul ettiği Balkanlara birlikte girerek istilacı politikalarına devam etmişlerdir.⁸⁸

Arnavutluk'un İtalya ile olan bağımlı ilişkilerinden dolayı katılmadığı bu anlaşma Romanya'nın Almanya ve İtalya'nın Yunanistan ile oluşturduğu yakınlaşmadan dolayı uzun ömürlü olmamış ve nihayetinde Ekim 1940'da İtalya'nın Yunanistan'ı işgali ile anlamını yitirmiştir.⁸⁹ İtalya etkisinde olan Arnavutluk ve Bulgaristan'ın bu antanta üye olmamasının da olumsuz yönde etkilediği kabul edilmiştir.⁹⁰

İkinci Dünya Savaşı'nda Türk-Arnavutluk İlişkileri (1939-1945)

Arnavutluk, İkinci Dünya Savaşı başlangıcında İtalyanlar, ortalarında ise Almanlar tarafından işgal edilmiştir. Arnavutlar bu dönemde Nasyonal Sosyalizmin taraftarları olmasına rağmen Mussolini'nin faşizminden çekilmektedir. Çünkü Mussolini Ege Denizi ve Adalarla ilgili hayalleri bulunmaktadır.⁹¹ Komünist Partisi lideri Enver Hoca'nın etrafında toplanan Arnavut Direniş Hareketi Yugoslavya'nın da desteğini alarak kurtuluş mücadelesini gerçekleştirip 28 Kasım 1944'te bağımsızlıklarını yeniden elde etmişlerdir. Ocak 1945'te Arnavutluk Halk Cumhuriyeti ilan edilmiştir.⁹² Bu dönemde Türk dış politikasının temellerinden birini Balkan milletlerinin istiklalinin muhafaza edilmesi teşkil etmiştir.⁹³ Milli Şef döneminde Arnavutluk dış ilişkilerinde Yugoslavya'ya öncelik vermiştir.⁹⁴

⁸⁷ Anıla Polat, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurulduğu Yıllarda Arnavutluk Cumhuriyeti İle İlişkileri (1920-1938)", *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Ankara, Bahar 2005/33, s. 176.

⁸⁸ Necla Atalay, "Arnavutlar ve Türk-Arnavut Münasebetleri", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı: 125, Mayıs 1997, s. 48.

⁸⁹ Osman Metin Öztürk, "Türk Dış Politikasında Balkanlar", *Balkan Diplomasisi*, (Derleyenler: Ömer E. Lütem, Birgül Demirtaş Coşkun), Ankara, 2001, s. 10-11; Bernd Jürgen Fischer, *King Zog and the Struggle For Stability in Albania*, New York, 1984, s. 222.

⁹⁰ Oral Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, Ankara, 2007, s. 103.

⁹¹ Raymond Cartier, *İkinci Dünya Savaşı*, Birinci Cilt, Yayıncı Hazırlayan: Safa Kılıçoğlu, İstanbul, (yayıncı tarihi belirtilmemiştir), s. 44.

⁹² Ahmet Kavas, "Arnavutluk", *Diyanet Aylık Dergisi*, Sayı: 197, Mayıs 2007, s. 60.

⁹³ *İnönü'nün Söylev ve Demeçleri I (1919-1946)*, İstanbul, 1946, s. 358.

⁹⁴ Tom Winniffrith, *Perspectives on Albania*, New York, 1992, s. 125.

Bu ilişkilerin tarihçesine bakılacak olursa:

İkinci Dünya Savaşı Başlangıcında Türk-Arnavutluk Siyasi İlişkileri (1939-1940)

Milli Şef döneminde Türkiye-Arnavutluk ilişkilerinde kilit rol oynayan iki şahsiyet olduğu görülmüştür. Bunlar, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile Arnavutluk Komünist Parti Başkanı Enver Hoca olmuştur. Her iki ülkede bu liderler mutlak otoriteye sahip olmuşlar ve hem iç siyasette ve hem de dış siyasette mevcut hükümetlere rağmen kendi kararlarının uygulamasını sağlamışlardır.

İtalya'nın Arnavutluk ve Yunanistan'ı İşgali ve Türkiye'nin Tepkisi

İkinci Dünya Savaşı'nda Arnavutluk'u 1939'da faşist İtalya ve 1943'te Nazi Almanya işgal etmiştir. 1922'de İtalya'da kurulan faşizm ile 1933'te Almanya'da kurulan Nazizm karakteristik özelliği bakımından birbirlerine çok benzemektedirler. Her ikisinde katı bir parti diktatörlüğü, muhalefetin zorla bastırılması, ekonominin sıkı bir devlet kontrolünde olması, saldırgan milliyetçilik, ırkçılık ve askerleşme bulunmaktaydı.

İtalya'nın Arnavutluk'a Saldırması ve İşgali

İtalya 1927 yılında İtalya-Arnavutluk Antlaşması'nın Arnavutluk'a bir karşı yabancı tehlike olduğu takdirde bu memlekete İtalyan askeri yardımında bulunacağı hakkındaki maddesine dayandırarak 7 Nisan 1939'da Arnavutluk'u 170 harp gemisi ve 35 bin askerle üç günde işgal ettiğinde⁹⁵, bu ilhak uluslararası çevrelerde çok fazla heyecana sebep olmamıştır.⁹⁶ Bu işgalde İtalyanların maksadı öncelikle Adriyatik Denizi'ni bir İtalyan gölü haline getirmek ve böylece Balkanlara girerek Berlin-Roma mihverinde kendisine Balkanlardan düşen payı almaktır.⁹⁷

Türkiye söz konusu işgalden zaten 12 Adaları işgal ettikleri için komşu olduğu İtalya'dan güvenliği açısından çok tedirgin olmaya başlamaktaydı. İtalya bu davranışıyla Türkiye'nin güvenlik bölgesine ayak basmış olmaktaydı.⁹⁸ İtalya büyük devletler arasında Türk toprakları üzerinde emelleri olan tek devlet olarak görülmekteydi.⁹⁹

⁹⁵ Gani Manelli, "Partisan Politics in World War II Albania: The Struggle For Power, 1939-1944", *East European Quarterly*, XL No. 3, September 2006, s. 335.

⁹⁶ Barbara Jelavich, *20. Yüzyıllar Balkan Tarihi II*, İstanbul, 2006, s. 230; *Cumhuriyet Gazetesi*, 5 Nisan 1939, s. 1, 7; *Cumhuriyet Gazetesi*, 8 Nisan 1939; *Tan Gazetesi*, 5 Nisan 1939, s. 1, 10.

⁹⁷ *Tan Gazetesi*, 20 Nisan 1939, s. 1.

⁹⁸ *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995), (1939-1945 Dönemi Ahmet Şükrü Esmer-Oral Sander)*, Ankara, 1996, s. 138.

⁹⁹ *Türk Dış Politikası*, (Editör: Baskın Oran), *Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, (1919-1980), Cilt: I, İstanbul, 2009, s. 415.

Türk Hariciye Vekâleti Siyasi Müşaviri Numan Menemencioğlu da Arnavutluk'ta gereğinden fazla sayıda ve ihtiyacın üzerinde İtalyan askeri bulunduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁰

İtalya'da Mussoloni Akdeniz'i kendi hayat sahası olarak kabul etmekte ve Adriyatik ise kendi iç denizi olarak görmekteydi. İtalya Arnavutluk'u işgalinde Yugoslavya üzerinde bir tesir icra etmek ve bu suretle Yugoslavya'nın İngiliz emniyet planına iştirakine mani olmak ve Yugoslavya, Polonya, Romanya, Türkiye ve diğer devletler arasında yapılması düşünülen ittifaka iştiraki ret etmeye mecbur bırakmaktı.¹⁰¹

İtalya'nın Balkanlar'a doğrudan adım atması, Türkiye tarafından, İtalya'nın yayılma planlarını bizzat kendisine karşı uygulamaya koyduğu biçiminde değerlendirilmiştir. Arnavutluk'un işgalinin Çekoslovakya'nın işgalinden hemen sonra olması da, bu konuda bir Alman-İtalyan işbirliği olduğu yolundaki kuşku ve endişeleri daha da güçlendirmiştir. Türkiye, kendisine yönelmiş İtalyan tehdidinin ardında ve/veya yanında Almanya'nın olduğunun farkına varmıştır. Almanlar söz konusu işgali takdir etmiş ve ayrıca, Balkan Antantı'nın bu tehdiye karşı koyma gücünde olmadığı da ifade edilmiştir.¹⁰²

Türk Başvekil Refik Saydam, İtalya'nın Arnavutluk'u işgalinin, Türkiye'nin gözünde, Almanya'nın İtalya'nın yanında ve Türkiye'ye karşı bir tutum aldığını gösterdiğini ifade etmiştir.¹⁰³ Refik Saydam, "*Bütün devletlere karşı beslediğimiz bitaraflık ihlal edilmek teşebbüsüne maruz kalma-dıkça memleketimizin hayat ve refahını tehlikeye atabilecek hareketler olmayacaktır.*" demiştir.¹⁰⁴

Bu durumda Türkiye'nin önünde iki seçenek bulunuyordu: Ya o zamana kadar izlediği tarafsızlık/askeri ittifaklara katılmama politikasını sürdürerek, yakın tehlikeyi tek başına karşılayacak ya da mihvere karşı olan diğer devletler grubuna katılacaktı.

Arnavutluk'un işgali, Türkiye açısından, Türk dış politikasının ana ögesi olan tarafsızlık/askeri bloklardan uzak kalma ilkesinin ciddiyetle yeniden tartışılmasını ve üzerinden bir karara varılmasını acil hale getiriyordu. Asım Us, günlüğüne, tam da bu sırada, şu notu tutmuştur:

*"İtalya, Arnavutluk'u işgal ederek, Balkan Birliği'ne karşı suikast vaziyeti almakla, bu düşmanlığı açığa vurmuştur. İtalya'nın Arnavutluk'u işgalini tasvip eden Almanya'da bu düşmanlığa iştirak etmiştir."*¹⁰⁵

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Almanya'nın Ankara Büyükelçiliği'nde görevli olan Hans Kroll hazırladığı raporda, İtalya'nın Arnavutluk'u işgali

¹⁰⁰ Cemil Koçak, *a.g.e.*, s. 381.

¹⁰¹ *Tan Gazetesi*, 5 Nisan 1939, s. 10.

¹⁰² *Tan Gazetesi*, 7 ve 8 Nisan 1939, s. 1.

¹⁰³ Cemil Koçak, *a.g.e.*, s. 360.

¹⁰⁴ *Tan Gazetesi*, 11 Nisan 1939, s. 1.

¹⁰⁵ Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Cilt: I, İstanbul, 2012, s. 242-243.

ile Türk dış politikasında kesin bir değişiklik yapıldığını ifade etmiştir. Ankara'nın İtalya Arnavutluk'a saldırısını bir son değil, aksine, bir başlangıç olduğu görüşündeydi. İtalyan saldırısı, Türkiye'ye göre, gerçekte Ege Denizi'ne ve Balkanlar'a yönelik yeni bir saldırı hareketinin başlangıcıydı.¹⁰⁶

İngiltere İtalyanları Arnavutluk'u işgal etmesi hususunda ihtarda bulunmuş, Akdeniz'deki vaziyetin değişmesi durumunda harbin çıkacağını belirtmiştir.¹⁰⁷

İtalya; Mussoloni'nin Akdeniz'i kendi hayat sahası olarak görmesi, Adriyatik'te bir Alman nüfuzunu istememesi nedeniyle işgal ettiği düşünülmüştür. Çünkü Almanlar Çekoslovakya'yı işgal etmiş, Macaristan'ı ekonomik olarak kendine bağlamış, Romanya ile güçlü ekonomik ilişkiler kurmuştu. İtalya söz konusu işgalde Orta Avrupa'da nüfuzunu kayıp etmeye başlamıştı. Böylece anılan denge sağlanacaktı.¹⁰⁸ Ayrıca İtalyanlar Arnavutluk'u işgal etmekle Balkan Yarımadası'na bir köprübaşı kurarak yerleşmişler ve Adriyatik Denizi'ne hâkim olmaya çalışmışlardır.¹⁰⁹

Mussoloni ordularıyla Arnavutluk'u çiğneyerek eski Romalıların yolunu ve siyasetini takiben gözlerini Türkiye'ye dikmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Mussolani ordularına karşı başta Trakya bölgesi olmak üzere yurdun birçok yerinde askeri tedbirler almıştır.¹¹⁰

Bununla birlikte, Balkan Paktı üyeleri olarak Yugoslavya, Romanya ve Yunanistan birbiri ardı sıra işgali sözde kınamış, ancak etkin bir önlem almamışlardır. Ancak Türkiye bu durumu şiddetle kınamış ve Kral Zogun feragati dışında kabul edilmesinin mümkün olmadığını belirtmiştir.¹¹¹ İngiltere cılız bir protesto yapmış, ABD ise ertesi yıl Tiran'daki diplomatik temsilciliklerini kapatmış, diğer Avrupa ülkeleri ise aktif olarak karşı koyma yerine sadece üzüntülerini belirtmişlerdir.¹¹²

İtalya'nın Arnavutluk'u işgali ile bu ülke adeta İtalya'nın Balkanlarda gerçekleştirmeyi düşündüğü müteakip saldırılar için bir silah deposu haline gelmiştir.¹¹³ İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasının hemen ardından 6 Eylül 1939'da Romanya, Yugoslavya ve Bulgaristan tarafsız kalır-

¹⁰⁶ Cemil Koçak, *a.g.e.*, s. 366.

¹⁰⁷ *Tan Gazetesi*, 12 Nisan 1939, s. 1.

¹⁰⁸ *Tan Gazetesi*, 8 Nisan 1939, s. 10.

¹⁰⁹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 5 Nisan 1939, s. 7; *Cumhuriyet Gazetesi*, 8 Nisan 1939, s. 8.

¹¹⁰ *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt: 15, Birleşim: 0, Sayfa: 126-127 (Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın Almanya ile Japonya'ya Harp İlanına ve 1 Ocak 1942 tarihli Birleşmiş Milletler Beyannamesi'ne Türkiye'nin Katılmasına Dair Demeci.)

¹¹¹ Bernd Jürgen Fischer, *King Zog and the Struggle For Stability in Albania*, New York, 1984, s. 287.

¹¹² Edwing E. Jacques, *The Albanians-An Ethnic History From Prehistoric Times to the Present*, Volume: 2, London, 2009, s. 410-411.

¹¹³ Stefanaq Pollo-Arben Puto, *The History of Albania From Its Origins to the Present Day*, London, 1981, s. 224.

ken, İtalya işgalinde bulunan Arnavutluk'ta Avlonya (Vlora) ve Draç (Durrës) limanları özel izne tabi olanlar hariç tüm vapurlara kapatılmıştır.¹¹⁴

Nitekim kendisini Arnavutluk kralı olarak da ilan eden Viktor Emmanuel III, 9 Haziran 1940'da Arnavutluk'u da İngiltere ve Fransa'ya karşı savaşa sokmuştur.¹¹⁵ İtalya'nın 1939 Nisan'ında Arnavutluk'u işgali Türkiye'de büyük kaygı uyandırmıştır. İtalya, bu davranışı ile Akdeniz çevresinde yayılcı politikasını göstermiş ve Türkiye'nin güvenliğini doğrudan tehdit etmiş ve savaş Türkiye'nin kapısına gelmiştir.¹¹⁶

Söz konusu işgal Türkiye'yi tarafsızlık politikasından müttefik olma arayışına sürüklemiştir. Türkiye, İtalya'nın Arnavutluk işgalini ittifak görüşmeleri için en sağlam gerekçe olarak kabul etmiştir. Bu kapsamda Türk-İngiliz Antlaşması, Mayıs 1939'da imzalanmış, Başbakan Şükrü Saraçoğlu ile İngiliz Başbakanı M. Cemberlayn'ın verdiği ortak beyanda; Britanya ile Türkiye hükümeti bir tecavüz hareketinin Akdeniz muntikasında bir harbe sevk olması halinde bilfiil işbirliği yapmaya ve yardım etmeye karar verdiklerini bildirmişlerdir.¹¹⁷ Ayrıca daha sonra ise işgalden doğan buhran içinde İngiltere ve Fransa, 13 Nisan'da Yunanistan ve Romanya'ya güvenliklerinin sağlanacağı garantisini vermişlerdir. Aynı şekilde bir garantinin Türkiye'ye de verilebileceği bildirilmiştir.¹¹⁸

Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'ya yaklaşmasının ana nedenlerinden biri, İtalya'nın Akdeniz'deki yayılcı ve saldırgan politikası olmuştur. Bir diğer nedende, yine İtalya'nın Balkanlar'daki saldırgan ve yayılcı amaçlarına karşı, Balkan Antantı'nın tek başına caydırıcı bir güç oluşturamaması teşkil etmiştir.¹¹⁹

19 Ekim 1939'da, Ankara'da, Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında "Üç Taraflı Yardım Antlaşması" imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre:

1. Türkiye'ye bir Avrupa devleti saldırırsa, İngiltere ve Fransa ile görüşmelerde bulunulacak ve her iki devlet, tüm olanakları ile Türkiye'ye her türlü yardımı yapacak,

2. İngiltere ve Fransa bir Avrupa devletinin saldırısına uğrarsa ve savaş Akdeniz'e intikal ederse, Türkiye bu iki devlete yardım edecek,

3. İngiltere ve Fransa, Yunanistan ve Romanya'ya verdikleri tek yanlı garantilerin yerine getirilmesi için savaşa girerlerse Türkiye, İngiltere ve Fransa ile görüşerek, İngiltere ve Fransa'ya tüm olanakları ile yardım edecekti.¹²⁰

¹¹⁴ *Cumhuriyet Gazetesi*, 6 Eylül 1939.

¹¹⁵ Owen Pearson, *Albania In Occupation and War*, London, 2005, s. 9.

¹¹⁶ *T.C. Resmi Gazetesi*, Sayı: 5773, 3 Ağustos 1944.

¹¹⁷ *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Mayıs 1939; Cemil Koçak, *a.g.e.*, s. 374.

¹¹⁸ Mustafa Yahya Metintaş-Mehmet Kayıran, "Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye'nin Dış Politikası (1939-1942)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 1, Elazığ, 2011, s. 291.

¹¹⁹ Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Cilt: I, İstanbul, 2012, s. 237-238.

¹²⁰ *Türk Dış Politikası*, (Editör: Baskın Oran), *Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, (1919-1980), Cilt: I, İstanbul, 2009, s. 422-423.

Bunların dışında Türkiye, ittifak antlaşmasına Ek 2 numaralı protokol, antlaşmadan doğan taahhütlerin kendisini Sovyetler Birliği ile savaşa sürüklemeyeceği hakkında bir ifade koymuştur.¹²¹ Böylece Türkiye, bu ittifak antlaşması ile iki büyük Batılı devletin yardım ve desteğini sağlamış, Batı bloğuna yaklaşmış, ittifakın imzalanmasından bir gün sonra, Ankara'da İngiltere, Fransa ve Türkiye arasındaki ittifaka ek olarak iktisadi ve mali alanda da çeşitli antlaşmalar imzalanmıştır. Ancak Türkiye'nin ekonomik alandaki talepleri İngiltere tarafından tam olarak kabul edilmemiştir.¹²²

Bir başka deyişle, Üçlü İttifak Antlaşması ile dış politikadaki geleneksel tarafsızlık politikasına son vermiş ve taraf olmuştur. Ancak savaşa katılmadığı sürece, bir müttefik olarak, "harp harici (savaş dışı)" tutumunu/siyasetini sürdürmüştür. Bu nedenle de, İkinci Dünya Savaşı'nda Türk dış politikası "tarafsız" olarak değil, fakat "harp harici/savaş dışı" olarak tanımlanmalıdır.¹²³

Arnavutluk'un işgali ile Türkiye kendini ciddi bir güvenlik meselesi karşısında bulmuş, tarafsızlık politikasından ayrılmak lüzumunu duymuştur. Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, "Arnavutluk'un işgali birtarflık politikamızı terk ederek, sulh cephesi tarafını takviye etmek kararını verdirdi."¹²⁴ demiştir.

Çekoslovakya'nın Almanlar tarafından işgal edilmesinden hemen sonra İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesi Roma-Berlin işbirliğinin açık bir göstergesi olarak algılanmıştır.¹²⁵ Ayrıca İtalyanlar söz konusu işgal ile birlikte Mihver devletlerin Yugoslavya'yı işgallerinden sonra Arnavutluk'a Kosova ve Batı Makedonya'dan bir kısım toprakları vererek Büyük Arnavutluk düşüncesini gündeme getirmiştir.¹²⁶

Türkiye'nin 1939 ilkbaharında Batılılara kesin olarak bağlanmasında, İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesi temel faktör olmuştur. İtalya Arnavutluk'u işgal ettikten sonra kukla bir hükümet kurdu ve Kral Viktor Emmanuel III kendisini İtalya ve Arnavutluk kralı ve Habeşistan İmparatoru olarak da ilan ettirmiştir. Böylece Arnavutluk'ta mutlak kontrolü sağlamış ve yeni bir anayasa ile de bunu perçinlemiştir.¹²⁷ Daha sonra Arnavutluk'un İtalya tarafından işgali üzerine İngiltere ve Fransa 13 Ni-

¹²¹ Cemil Koçak, *a.g.e.*, s. 281.

¹²² Mustafa Yahya Metintaş-Mehmet Kayıran, "a.g.m.", s. 298-299.

¹²³ Cemil Koçak, *a.g.e.*, s. 311-312.

¹²⁴ Mehmet Yılmaz, *Türk Dış Politikasında Arnavutluk*, (master tezi, yayınlanmamıştır), Ankara, 2001, s. 102.

¹²⁵ Süleyman Seydi, "1939-1945 Dönemi İç ve Dış Politika", *Osmanlı'dan İki Binli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi-İç ve Dış Politika*, (Editörler: Adem Çaylak-Mehmet Dikkaya-Cihat Göktepe-Hüsnü Kahl), Ankara, 2011, s. 267.

¹²⁶ Tim Judah, "Greater Albania?", *Survival*, Volume: 43, Issue: 2, June, 2001, s. 8.

¹²⁷ Stefanaq Pollo-Arben Puto, *The History of Albania From Its Origins to the Present Day*, London, 1981, s. 124; *Cumhuriyet Gazetesi*, 5 Haziran 1939.

san 1939'da Yunanistan ve Romanya'ya garanti vermiştir. İngiltere aynı gün aynı teklifi Türkiye'ye de yapmıştır. Türkiye bu İngiliz teklifine 15 Nisan 1939'da cevap vermiştir. Söz konusu cevapta İtalya'nın Arnavutluk'a yerleşmesinden duyduğu endişeyi gizlememiş ve Akdeniz'in İtalyan egemenliği altına düşmesi ihtimali, İngiltere için olduğu kadar, Türkiye içinde açık bir tehlike teşkil edeceğini belirtmiştir.¹²⁸

İtalyan faşist lider Mussoloni'nin tek gayesi, Akdeniz'i bir İtalyan gölü haline getirmek ve böylece büyük Roma İmparatorluğu'nu yeniden inşa etmek şeklinde teşkil edilmiştir.¹²⁹ Bu konuda Almanlarla yakınlaştığı durumda Arnavutluk'a Yugoslavya'da bulunan Kosova ve Yunanistan'da bulunan Çamaria bölgelerini de içine alan Büyük Arnavutluk fikrini vererek Arnavutları kendi yanlarında savaşmaya zorlamışlardır. Bu konuda hazırlanan haritaları Arnavutluk'ta dükkân ve kafeteryalarda dağıtmışlardır.¹³⁰

İtalya'nın Arnavutluk'u işgali bütün Balkan ülkelerini tehdit eden bir durum meydana getirmiştir.¹³¹ İtalya'nın Arnavutluk'u işgali karşısında Kral Zogu süratle Arnavutluk'u terk etmiştir. Kral Zogu ilk durağı 8 Nisan 1939'da Yunanistan olmuştur.¹³² Daha sonra 2 Mayıs 1939'da 70 kişilik mahiyeti ile birlikte mülteci sıfatıyla Türkiye'ye trenle gelmiştir. Kral Zogu'yu İstanbul Valisi tören mangası ile karşılamıştır. İstanbul'da *Pera Palace Otel*'inde kalmıştır. Türkiye'ye özel nedenlerden dolayı geldiğini, hiçbir siyasi faaliyete bulunmayacağı düşüncesinde olduğu kabul edilmiştir.¹³³ Türkiye'de bulunduğu sürede Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de kendisiyle görüşmüştür. İtalyanlar tarafından görevlendirilen iki Arnavut'un Kral Zogu İstanbul'da öldürecekleri söylentileri sonucu Kral Zogu daha sonra diğer Avrupa ülkelerine gitmek üzere 2 Temmuz 1939'da Türkiye'den ayrılmıştır.¹³⁴

İtalyanlar Arnavutluk'taki ordu sayısını 35 binden 120 bine çıkarınca bu durum başta Balkan ülkeleri olmak üzere Türkiye ve İngiltere'nin endişeye düşmesine neden olmuştur. Türkiye Trakya sınırı öncelikle olmak üzere savunma tedbirlerini almıştır.¹³⁵

¹²⁸ Fahir Armaoglu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Cilt: 1-2, İstanbul, 2007, s. 353-354.

¹²⁹ Edwing E. Jacques, *The Albanians-An Ethnic History From Prehistoric Times to the Present*, Volume: 2, London, 2009, s. 411.

¹³⁰ Stefanaq Pollo-Arben Puto, *The History of Albania From Its Origins to the Present Day*, London, 1981, s. 228; Owen Pearson, *Albania In Occupation and War*, London, 2005, s. 15.

¹³¹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 1 Ağustos 1940.

¹³² Alessandro Roselli, *Italy and Albania*, London, 2006, s. 99; *Cumhuriyet Gazetesi*, 9 Nisan 1939.

¹³³ Owen Pearson, *Albania and King Zog-Independence, Republic and Monarchy (1908-1939)*, London, 2004, s. 478-479; *Cumhuriyet Gazetesi*, 2 Mayıs 1939; *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Mayıs 1939.

¹³⁴ Jason Hunter Tomes, *King Zog of Albania*, New York, 2003, s. 241-245; Necip P. Alpan, *Tarihin Işığında Arnavutluk*, Ankara, 1975, s. 50; Bernd Jürgen Fischer, *King Zog and the Struggle For Stability in Albania*, New York, 1984, s. 291; *Cumhuriyet Gazetesi*, 2 Temmuz 1939.

¹³⁵ *Cumhuriyet Gazetesi*, 20 Haziran 1939.

İtalya'nın Yunanistan'a Saldırısı

İtalya'nın Balkanlara yönelik tecavüzkâr hareketleri neticesinde Balkan Konseyi Yugoslavya Başkanlığı'nda Belgrat'ta 2 Şubat 1940'da toplanmıştır. Söz konusu toplantıda Bulgaristan'ın birliğe girmemekle birlikte Balkan sulhu için Antantı destekleme eğiliminde olduğu anlaşılmıştır. Toplantıda Balkan Antantı'nın yedi yıl daha uzatıldığı bildirilmiştir.¹³⁶

27 Eylül 1940 tarihinde, Almanya, İtalya ve Japonya arasında Üçlü Pakt imza edilmiştir. İtalya, bir yandan kolay zafer elde edip saygınlığını takviye etmek öte yandan Almanya'dan önce Balkanlara inmek maksadıyla, 28 Ekim 1940 tarihinde, Yunanistan'a savaş ilan etmiştir.¹³⁷ İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi K-Hugessen, 29 Ekim'de, Şükrü Saraçoğlu ile yaptığı görüşmede, Londra'nın Türk hava ve deniz üslerinden yararlanmak ve Boğazların İtalyan ticaret gemilerine kapatılması talebini ret etmiştir. Ankara bu tür önlemlerin Almanya'yı kışkırtacağını ileri sürmüştür.¹³⁸ İtalya'nın Balkanlardaki hareketlerinden daima şüphe duymuş olan Türkiye, bu tecavüz karşısında büyük kaygı duymaya başlamıştır, ancak savaş dışı durumunu bozmamıştır.¹³⁹

İtalya'nın Yunanistan'a saldırısından hemen sonra, Frans Von Papen, Şükrü Saraçoğlu'na Almanya'nın Roma'nın saldırı planından tamamen habersiz olduğunu bildirmiştir.¹⁴⁰

Almanya ve İtalya'ya karşı tek başına savaşan İngiltere'nin Türkiye'ye yeterli ölçüde askeri yardımda bulunacak gücü olmadığı belirtilmiştir. Diğer yandan, İngiltere, Mihver devletlerinin baskılarına karşı koyabilmesi için, Ankara'yı her yönden desteklemek zorunda olduğunu biliyordu. İngiltere bütün bu nedenlerle, İtalyan-Yunan savaşı sırasında Türkiye'nin izlediği savaş dışı tutumu zoraki olarak destekleyecektir.

Yunan ordusu kısa bir süre sonra, İtalyan ordusunu önce kendi topraklarından çıkaracak ve daha sonra da İtalyan işgalindeki Arnavutluk topraklarında ilerlemeye başlayacaktır. Yunanistan'ın İtalya karşısındaki bu askeri başarısı, bu dönemde müttefikler açısından önemli bir askeri ve siyasi kazanımdı.

Balkan Antantı hükümleri ise, ancak bir Balkan devletinin bir başka Balkan devletine saldırısı söz konusu olduğunda işlerlik kazanabilirdi. Oysa Yunanistan'a savaş ilan eden İtalya bir Balkan devleti değildi. Diğer yandan, 1933 tarihinde imza edilmiş olan Türk-Yunan Antlaşması'na göre de, ancak ortak sınırlar saldırıya uğradığı takdirde, iki devlet yardım-

¹³⁶ *Cumhuriyet Gazetesi*, 3-6 Şubat 1940

¹³⁷ *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995), (1939-1945 Dönemi Ahmet Şükrü Esmer-Oral Sander)*, Ankara, 1996, s. 143.

¹³⁸ Cemil Koçak, *a.g.e.*, s. 313.

¹³⁹ *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995), (1939-1945 Dönemi Ahmet Şükrü Esmer-Oral Sander)*, Ankara, 1996, s. 143.

¹⁴⁰ Cemil Koçak, *a.g.e.*, s. 513.

laşma taahhüdünde bulunmuşlardı. Türkiye'nin Yunanistan'a askeri yardım yükümlülüğü bulunmamasına karşın, Ankara, Yunanistan'a bir miktar yardımda bulunacaktı. Söz konusu yardım öncelikle askeri alanda olacaktı.¹⁴¹

Diğer taraftan Arnavutluk'a gelince; İkinci Dünya Savaşı boyunca Arnavutluk işgalci devletlere karşı üç grupta mücadele etmiştir. Bunlar, Ulusal Özgürlük Hareketi, Balli Kombetar (Ulusal Cephe) ve Legality Movement'dır. Legality Movement İngiliz ve Kral Zogu'ya göre hareket etmiştir.¹⁴²

Bu Dönemde Arnavutluk'un Yunanistan'a Bakış Açısı ve Bunun Türk-Arnavut İlişkilerine Etkisi

Yunanistan Megalı İdea çerçevesinde Arnavutluk'un kuzeyini ele geçirmek istemiştir. Bu nedenle İkinci Dünya Savaşı sırasında her iki ülke aynı devletler (İtalya ve Almanya) tarafından işgal edildiğinde bile müşterek hareket ederek işgalcileri birlikte ülkelerinden kovmamıştır.¹⁴³ Bu durum iki ülke arasında derin görüş ayrılıklarının bulunduğu işaretleri olarak kabul edilmiştir. Yunanistan bununla da kalmamış, Arnavutluk'a 1940'da savaş ilan etmiştir.¹⁴⁴

Arnavutluk gibi Türkiye'de anılan Megalı İddia'nın kapsam alanı içinde olmuştur. Bu yönden iki ülkenin Yunanistan ile olan ilişkilerinde ortak hareket etme ortamını her fırsatta yaratabileceği düşünülmüştür.

Yunanistan, Arnavutluk'taki Yunanlı azınlık ile yakından ilgilenirken kendi sınırları içerisinde bulunan Arnavutluk azınlığının varlığını 1940'tan sistematik bir şekilde ret etmiştir. Bugün Yunanistan'da yaşayan Arnavutlar, Ortodoks Arnavutlar, Çamaria Arnavutları ve çalışma amacıyla Yunanistan'da barınan göçmen Arnavutlar olarak üçe ayrılmaktadır. Yunanlılar 1944-1945 yıllarında Çamerya Arnavutlarından 3242 kişiyi katlettiği iddia edilmiştir.¹⁴⁵

Önemli bir kısmı Müslüman olan Çamaria Arnavutları konusu Türkiye için ayrı bir önemi bulunmaktadır. Çünkü Çamaria'dan göç ettirilen Arnavutların büyük bir kısmı halen Türkiye'de yaşamaktadır.¹⁴⁶ Yunanistan ile meydana gelen sorunların çözümünde Yunanistan'ın soykırım içeren bu hassas yönü daima gündeme getirilebilir.

¹⁴¹ Cemil Koçak, *a.g.e.*, s. 315-316.

¹⁴² Lou Giaffo, *Albania: Eye of the Balkan Vortex*, Amerika, 1999, s. 373-375.

¹⁴³ Barbara Jelavich, *20. Yüzyıllar Balkan Tarihi II*, İstanbul, 2006, s. 289.

¹⁴⁴ Erhan Türbedar, "Yunanistan-Arnavutluk İlişkileri: Balkanların Tedirgin Dostları", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, Ankara, Yaz 2004, s. 109-111.

¹⁴⁵ Ercan Çokbankir, *Arnavutlar, Boşnaklar, Pomaklar-Balkan Türklerinin Kökleri*, İzmir, 2008, s. 198.

¹⁴⁶ Erhan Türbedar, "Yunanistan-Arnavutluk İlişkileri: Balkanların Tedirgin Dostları", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, Ankara, Yaz 2004, s. 117.

Arnavutluk'ta Kurtuluş Mücadelesi Süresince İkili İlişkileri (1941-1945)

Enver Hoca'nın Arnavutluk Kurtuluş Savaşını Başlatması

Enver Hoca başkanlığındaki Arnavutluk Komünist Partisi 8 Kasım 1941 tarihinde kurulmuştur. Köylülere toprak ile İtalyanlardan özgürlüğün tekrar alınması hedefleriyle parti mensuplarının artmasını da teşvik etmişlerdir. Arnavutluk Kasım 1944'te ülke dış müdahale olmadan işgalci güçlerden temizlenmiştir. Rusya'nın bu dönemde Arnavutluk'a en küçük bir yardımı bile olmamıştır.¹⁴⁷

Arnavutluk Hükümeti'ni 28 Nisan 1945'te ilk tanyan ve diplomatik ilişki kuran devlet de yine Yugoslavya olmuştur. Arnavutluk 1944-1948 yılları arasında Yugoslavya ile yakın ilişki içerisinde bulunmuştur.¹⁴⁸

Arnavutluk Avrupa'da komünist sistemi ilk benimseyen ülkelerden biri olmuş ve hiçbir komünist parti o dönemde Enver Hoca'nın liderliğindeki Arnavutluk Komünist Partisi kadar hızlı bir başarı elde etmemiştir.¹⁴⁹

İkinci Dünya Savaşı sırasında Arnavutluk'u 1939'da İtalya, 1943'te ise Almanya işgal etmiştir. İtalya Mussoloni ile Almanya Hitler ile ülkele-
rinin Faşizm ve Nazizm ile yönetmişlerdir. Her ikisinin de küçük milletlere hayat hakkı tanımayan, yeryüzünde kuvvet ile hegemonya kırmak isteyen istilacı yapıları olmuştur. Mussoloni eski Büyük Roma'yı kurmak istemiştir. Hitler ise *Kavgam* kitabında belirttiği hayalinin peşine gitmiştir.¹⁵⁰

Enver Hoca Arnavutluk'un kurtuluşu için ülkenin birliğini sağlamayı önceliğe almıştır. Öncelikle Almanların Haziran 1944 taarruzlarını savmış ve ülkenin Almanlardan temizlenmesini gerçekleştirmiştir.¹⁵¹ Bununla birlikte bir yandan da ise müthiş bir yabancı korkusu yaratmış ve bunu canlı tutmuştur.¹⁵² Enver Hoca gerek partiye seçerken ve gerekse ülkenin kurtuluşu için mücadele amaçlı olarak daima gençlere yönelmiştir. Ülkenin işgalcilerden kurtuluşundan sonra da gençleri Arnavutluk Komünist Partisi'nin sağ kolu olarak görmüştür.¹⁵³

¹⁴⁷ Yusuf Küpeli, *Tarihin İzinde Balkanlar ve ABD*, Ankara, 2000, s. 52; *Portrait of Albania*, The 8 Nentori Publishing House, Tirana, 1982, s. 59; Elizabeth Pond, *Engage in the Balkans-Regime Change, European Style*, Washington, 2006, s. 194; Miranda Vickers, *The Albanian-A Modern History*, London, 1995, s. 159.

¹⁴⁸ James S. O'Donnell, *A Coming of Age Albania Under Enver Hoxha*, New York, 1999, s. 8-9, 16.

¹⁴⁹ R.J. Crampton, *İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Balkanlar*, İstanbul, 2007, s. 38.

¹⁵⁰ H. Ayla Kılıç, "1930'larda Türk Basını/Faşizm ve Nazizm Üzerine Görüşler: Tan ve Cumhuriyet Gazetelerinin İncelenmesi", *Murat Sarıca Anısına Sempozyum (30-31 Ocak 1993) -İki Dünya Savaşı Arasında Avrupa ve Balkanlar İdeolojiler ve Uluslararası Politika*, İstanbul, 1994, s. 132.

¹⁵¹ Ramiz Alia, *Enver Hoxha (1908-1985)*, Tiran, (basım tarihi belirtilmemiştir), s. 69.

¹⁵² Misha Glennny, *Balkanlar (1804-1999)*, (Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul, (yayımlı tarihi verilmemiştir), s. 449.

¹⁵³ Ramiz Alia, *Our Enver*, Tirana, 1988, s. 102-103, 106.

Enver Hoca'nın idare ettiği Milli Demokrat Cephe oyların %92'sinin yani 603.560 kişinin kullandığı seçimde oyların %87'sini alarak bir zafer elde etmiştir. Başka bir partinin aday olmadığı bu seçimlerde Enver Hoca'nın iktidarlığı kaçınılmaz olmuştur. Bu Milli Şef dönemindeki Türkiye'deki durumla kıyaslandığında benzerlik gösterdiği görülecektir.¹⁵⁴

Enver Hoca iktidara geldiği 29 Kasım 1944'ten 12 Nisan 1985 tarihine kadar gerek kurduğu Arnavutluk Komünist Partisi ve gerekse Arnavutluk Devleti olarak Marksist-Leninist düşünce yapısını esas almıştır. Bu düşünce yapısının temel prensiplerini hem iç hem de dış politikada etkin olarak kullanmaya çalışmıştır.¹⁵⁵

Milli Şef döneminde ise komünist düşünce yapısı hiçbir zaman kabul görmemiştir. Bu durum iki ülke arasında mevcut olan ilişkinin gelişmesi yolunda ciddi bir engel teşkil etmiştir.¹⁵⁶

Almanya'nın Yunanistan ve Arnavutluk'u İşgalinde Türkiye'nin Tepkisi

Almanya 1941'de Balkanlara saldırmış, Yugoslavya, Yunanistan ve Arnavutluk'u işgal etmiştir. Almanya Nisan 1941'de Yunanistan'ı beklenenin dışında çok kolay işgal edince Türkiye bundan oldukça tedirgin olmuştur. Tehlikenin Türk boğazlarına geldiğini hissetmiştir. Türkiye 1941 yılında Rodos'tan Trakya'ya kadar bütün bölge Alman ve İtalyan kuvvetlerine karşı seferber olmuştur.¹⁵⁷ Nihayetinde 27 Nisan 1941'de Almanlar Atina'yı ele geçirerek Balkanlardaki kontrolü eline almıştır. Türkiye bu durumda doğal olarak Yunanistan lehine bir siyaset izlemiştir.¹⁵⁸ Bununla birlikte savaşın kendi topraklarına sıçramaması içinde Trakya sınırı başta olmak üzere bazı savunma tedbirleri almış, muhtemel savaş bölgesi olarak düşünülen Trakya ve İstanbul'daki vatandaşların Anadolu içlerine göçü ile ilgili düzenlemeler yapmıştır.¹⁵⁹

Türkiye bir yandan Almanlara karşı bazı savunma tedbirleri alırken diğer taraftan da 19 Haziran 1941'de Ankara'da Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması imzalamıştır.¹⁶⁰ İmzalandığı tarihte yürürlüğü girecek olan bu antlaşma on yıl süre ile geçerli kabul edilmiştir. Söz konusu antlaşmada iki devletin birbirlerine saldırmayacağı esasa alınmıştır. Türk bası-

¹⁵⁴ *Aydın Tarihi*, Sayı: 144, Ankara, (1-30 Kasım) 1945.

¹⁵⁵ Enver Hoxha, *Twenty Years of New Socialist Albania*, Tirana, 1964, s. 68; *Portrait of Albania*, The 8 Nentori Publishing House, Tirana, 1982, s. 509.

¹⁵⁶ Stefano Passini, "Beyond European Union Enlargement: Albania and Human Rights in the Realm of Everyday", *The International Journal of Human Rights*, Volume: 15, No: 8, Bologna, December, 2011, s. 1349-1361.

¹⁵⁷ *Cumhurbaşkanı İsmet İnönü TBMM 7. Dönem 3. İçtima*, 23. Cilt, s. 3-9.

¹⁵⁸ Sabit Duman, "Almanya'nın İkinci Dünya Savaşı'nda Yunanistan'ı İşgali", *Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri Bildirileri I (22-24 Ekim 2003)*, Ankara, 2005, s. 535-536.

¹⁵⁹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 20 Nisan 1941, s. 1.

¹⁶⁰ Cemil Koçak, *a.g.e.*, s. 587-589.

nında da Almanya hakkında olumlu bir hava esmiştir.¹⁶¹ Daha sonra Almanların Sovyet Rusya'ya taarruz ettiği zaman ise Türkiye tarafsız kalmıştır.¹⁶²

Almanların hemen hemen bütün Balkanlara hâkim olması Türkiye'nin durumunu çok nazik bir hale sokmuştur. Churchill'in 24 Mart tarihli mektubunda da ifade edildiği gibi, Bulgaristan'a tamamen yerleşen Almanya'nın Türkiye'ye saldıracağı, bu durumdan faydalanarak Rusya'nın da Türkiye'yi işgal edeceği ve ülkenin Polonya gibi parçalanacağı söylenmiştir. Bu Türkiye'de büyük bir korku yaratmış, ancak Türkiye'nin böyle bir korku sonucu İngiltere'ye daha çok yaklaşmasından endişelenen Almanya'nın Türkiye Büyükelçisi Von Papen'in teşebbüsü ile Hitler, 4 Mart'ta İnönü'ye bir mektup göndererek Almanya'nın Türkiye'ye karşı saldırgan emelleri olmadığını ve Alman ordularının Türk sınırından 60 kilometre uzaklıkta kalacağını bildirmiştir.

Ancak Hitler, Mart'ın ilk günlerinde Türk Büyükelçiliği'ne Boğazlar üzerindeki Sovyet emellerinden de bahsetmiştir. Amacı, Türkiye'nin Sovyet Rusya'ya karşı duyduğu korkuyu arttırmak ve böylece onu Sovyetlerden uzaklaştırmak olmuştur. Zira ilerde, Sovyetler Birliği'ne karşı girişeceği savaşta, Türkiye'nin hiç olmazsa tarafsızlığına ihtiyaç duyacaktı.¹⁶³

Mussolini'nin İtalya'da Temmuz 1943 sonlarına doğru devrilmesinin ardından 3 Eylül 1943'te müttefiklere teslim olmuştur. Arnavutluk Kurtuluş Ordusu 6 Eylül 1943'te 15.000 İtalyan askeri silah ve teçhizatı ile birlikte kuşatmıştır. Bu boşluğu doldurmak için Almanya yaklaşık 70.000 askere ihtiyaç duyulmuştur. Arnavutluk cephesini sökmemeyen İtalya'yı kurtarmak ve Rusya'ya karşı icra edeceği seferde Balkanlar tarafını emniyete almak üzere Alman orduları bütün Balkan sınırlarını zorlamışlardır.¹⁶⁴ Söz konusu Alman askerler daha sonra Arnavutluk, Yugoslavya ve Yunanistan'ı işgal etmiştir. Almanlar işgalde İkinci Panzer Ordusu'nun 21'inci Kolordu'sunu Arnavutluk'ta bulanmıştır. Hitler böylece Balkanlarda İngiltere'nin doğu irtibatını kesmeye yönelik bir üs tesis etmiştir.

Yugoslav ve Arnavutlar Alman işgaline karşı çete harpleri yapmışlardır. Arnavut çeteleri öncelikle Alman ordusunda yer alan Bulgarların bulunduğu Kuçova kasabasına hücum edip Bulgar asker ve jandarmalarını tutuklamışlardır.¹⁶⁵ Daha sonra bu çete savaşları ile Mayıs 1944'te Berat ve Elbasan Almanların elinden alınmıştır.¹⁶⁶ Nazi işgali Haziran 1944'e

¹⁶¹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Haziran 1941, s. 1; Cemil Koçak, *a.g.e.*, s. 588-589.

¹⁶² *Cumhuriyet Gazetesi*, 23 Nisan 1941, s. 1.

¹⁶³ *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995), (1939-1945 Dönemi Ahmet Şükrü Esmer-Oral Sander)*, Ankara, 1996, s. 154.

¹⁶⁴ *Cumhuriyet Gazetesi*, 11 Mart 1944, s. 1.

¹⁶⁵ *Cumhuriyet Gazetesi*, 25 Eylül 1943, s. 3; *Cumhuriyet Gazetesi*, 5 Kasım 1943, s. 3.

¹⁶⁶ *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Mayıs 1944, s. 1.

kadar sürmüş ve nihayetinde 29 Kasım 1944'te Arnavutluk'ta tek bir Alman askeri kalmamıştır.¹⁶⁷

Türkiye İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar savaş dışı kalmıştır. Bunu yaparken genelde ifade edilenin aksine aslında tarafsız kalmamıştır. Çünkü savaşan gruplardan biriyle yani İngiltere ve Fransa ile ittifak imzalamıştır. Türkiye-İngiltere-Fransa arasında Ankara'da imzalanan antlaşmada Türkiye'ye karşı bir Avrupa devleti tarafından vaki bir tecavüz neticesinde Türkiye bu devletle savaşa girerse Fransa ve İngiltere Türkiye'ye yardım edecek; Fransa ve İngiltere bir Avrupa devleti tarafından bir Avrupa devleti tarafından Akdeniz'de bir tecavüze uğrarsa Türkiye'de Fransa ve İngiltere'ye yardım edecektir.¹⁶⁸

Ancak başta Cumhurbaşkanı İsmet İnönü olmak üzere Türk dış politikasını yürütenler savaşın ağır koşulları altında Türkiye'yi savaş dışı tutmayı başarmışlardır. Bunda iki husus kendilerine yardımcı olmuştur. Birincisi Birinci Dünya Savaşı sırasında görev alan insanların yönetimde olması ikincisi de söz konusu yöneticilerin Atatürk'ün tedbirli, serüvenci olmaktan uzak ve barışçı politika sürdürme istekleri olmuştur.¹⁶⁹

Türkiye 2/3 Ağustos 1944 gecesi Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1430 sayılı kararıyla Almanya ile siyasi ve iktisadi ilişkilerini kesmiştir.¹⁷⁰ İngiliz Times Dergisi'nce verilen bir beyanda Yugoslav Hariciye Nazırı Bulgaristan'ı da içine alacak bir Güney Slavlar Federasyonu kurmayı planladıklarını belirtmiştir. Söz konusu federasyonunun Arnavutluk ile Rumenleri de alacak şekilde genişletileceğini de ilave etmiştir.¹⁷¹

Marksist-Leninist İdeoloji İle Kendi Kendine Yeterli Olma Prensiplerinin Türk-Arnavut İlişkilerine Etkisi

Enver Hoca iktidara geldikten sonra iki prensibi savunmuştur. Bunlardan ilki *Marksist-Leninist İdeoloji*, ikincisi ise *Kendi Kendine Yeterli Olma Prensipleri*'dir.¹⁷² İlk prensip Arnavutluk'un dış politikasını oluştururken daima komünist ülkeleri seçmesine yönelmiş, ikincisi ise kendini izole etmeye ve yalnızlığa itmeye neden olmuştur. Aslında kendi kendine yeterlilik prensibi Marksist-Leninist düşünceden çıkmıştır.¹⁷³ Türkiye'de Marksist-Leninist düşünceye sahip olan insanlardan Enver Hoca'ya hayranlığından dolayı O'nu sürekli övmüşlerdir.¹⁷⁴

¹⁶⁷ Edwing E. Jacques, *The Albanians-An Ethnic History From Prehistoric Times to the Present*, Volume: 2, London, 2009, s. 421-424; Nigel Thomas-Stephen Andrew, *The German Army (1939-1945) (2) North Africa and Balkans*, London, 1996, s. 24.

¹⁶⁸ *Cumhuriyet Gazetesi*, 20 Ekim 1939.

¹⁶⁹ Oral Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, Ankara, 2007, s. 147.

¹⁷⁰ *T.C. Resmi Gazetesi*, Sayı: 5773, 3 Ağustos 1944.

¹⁷¹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Temmuz 1944, s. 1, 3.

¹⁷² James S. O'Donnell, *a.g.e.*, s. 1.

¹⁷³ *Albania General Information*, 8 Nentori Publishing House, Tirana, 1984, s. 174.

¹⁷⁴ *Portrait of Albania*, The 8 Nentori Publishing House, Tirana, 1982, s. 10.

Arnavutluk'a komünizm idaresi İkinci Dünya Savaşı sonlarına doğru gelmiştir.¹⁷⁵

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu 29 Ekim 1923'tan sonra başta Mustafa Kemal Atatürk'ün direktifi ile komünizmden hep uzak kalınmıştır. Bununla birlikte daha sonra Enver Hoca'nın söz konusu düşünce yapısı Türkiye'de Marksist-Leninist düşünceyi esas alan çoğunlukla yasal olmayan dernek, parti ve kuruluşlarca örnek alınmaya çalışılmıştır.

Türkiye'deki *Enverciler* denilen anılan grup özellikle 1970-1980 yıllarında Enver Hoca'nın eserlerini Türkçeye çevirerek yayımlamak ve O'nun düşüncesini Türkiye'de yaymaya çalışmışlardır. Bugün bahse konu Envercilerin gündem dışı kaldıkları ve etkilerinin azaldığı görülmüştür.

Ülkeyi 1944 sonundan Nisan 1985'de ölümüne kadar etkin bir biçimde yöneten Enver Hoca'nın uzun süren iktidarı altında Arnavutluk çok kapalı bir ülke olarak bırakılmıştır. Ülkeye bütün giriş ve çıkışlar dikkatli bir gözetim altında tutulmuştur. Anayasa'da seyahat özgürlüğü yer almamış ve resmi heyetler ile az sayıda öğrenci dışında Arnavutluk yurttaşlarının ülkeden ayrılmalarına izin verilmemiştir. Sınır bölgelerinde yaşayanlar sıkı gözetim altında tutulmuş ve resmi izin olmadan ülke dışına çıkmaya çalışanlar ya sınır muhafızları tarafından vurdurulmuş ya da uzun hapis cezalarına çarptırılmıştır.¹⁷⁶

Enver Hoca İkinci Dünya Savaşı'nın Almanya, İtalya ve Japonya'daki faşist yönetimlerinin Sovyetler Birliği'ne karşı çıkardığı bir savaş olarak görmüştür. Söz konusu savaşta anılan faşist ülkelerin yenilgiye uğramasının sosyalizm ve Marksist-Leninist düşüncenin emperyalizm ve kapitalizme karşı bir zaferi olarak algılamıştır. Dolayısıyla 1945-1985 yılları arasında süren 40 yıllık iktidar döneminde Arnavutluk'un İkinci Dünya Savaşı'nda işgalci İtalya ve Almanya'ya karşı kendisiyle birlikte savaşan ve yıllarca kendisine başbakanlık yapan Mehmet Şehu'yu bile gözünü kırpmadan saf dışı bırakmıştır.¹⁷⁷

Çamaria Sorunu

Çamaria Arnavut Müslüman ve Ortodoksların yaşadığı bölgeye verilen addır. Bu bölge 1912 yılında Arnavutluk sınırları içerisindeydi. Bir yıl sonra bu topraklar, üzerinde yaşayan halkın rızası olmadan Yunanistan'ın politik sınırları içinde kaldı. Çamaria coğrafi yer olarak güney Arnavutluk ve kuzey Yunanistan bölgesinde, İyon denizi kıyılarından başlayarak doğudaki İyon dağlarına ve güneyde Preveze Körfezi'ne kadar uzanan araziye kapsamaktadır.

¹⁷⁵ Robert Owen Freedman, *Economic Warfare in the Communist Bloc*, Newyork/Washington/London, 1970, s. 59.

¹⁷⁶ Hugh Poulton, *Balkanlar-Çatışan Azınlıklar, Çatışan Devletler*, (Çeviren: Yavuz Alagon), İstanbul, 1993, s. 234-235.

¹⁷⁷ Enver Hoca, *Emperyalizm ve Devrim*, (Çeviri Yönetmeni: Remzi Küçükartan), İstanbul, Mayıs, 1979, s. 14-15.

Çamaria halkına Yunanistan tarafından sürekli soykırım yapılmıştır. Bunlar üç dönemi kapsamaktadır. İlk dönem Arnavutluk'un bağımsızlığını kazanması sırasında, ikinci dönem Yunanistan hükümetinin 1923 yılında Çamaria'da yaşayan Arnavutları göç etmeye zorlaması, üçüncü dönem de Haziran 1944 (Türkiye'de Milli Şef Dönemi) Yunanistan'ın Çamaria'daki Arnavutları katletmeye yönelmesidir.

Özellikle General Napoeon Zervas komutasındaki Yunan kuvvetleri Haziran 1944 ile Mart 1945 tarihleri arasında Çamariyalı Arnavutları katletmişler, köylerini yakmışlar ve yağlama yapmışlardır. Filat, Parga ve Spathar'da binlerce insan katledilmiştir. Toplam olarak Filat'ta 1286, Paramythia'da 673, Parga'da 626, Spathar'da 157 ve Gumenice'de 46 kişi katledilmiştir. 5800 ev talan edilmiş, yakılmış ve yıkılmıştır, 68 ev ise kullanılamaz hale getirilmiştir. Toplam 40.000 Arnavut Yunanistan'daki Çamaria bölgesinden Arnavutluk'a göçe zorlanmıştır.¹⁷⁸

Söz konusu göçlerde ise Arnavutların hiçbir özel mülkiyetini, eşyasını almaya izin verilmemiştir. Bu husus ilk defa 2002 yılında Avrupa Konseyi'nde gündeme getirilmiştir.¹⁷⁹ Yunanistan aynı ayda meclisinden çıkarıldığı kararla İtalya ve Arnavutluk'a savaş ilan etmiştir. Diğer bir kararla da (2637 sayılı karar) Yunan meclisi Arnavutların ve İtalyanların Yunanistan'daki bütün mal varlığını kamulaştırmıştır. Yunanistan'ın Çamaria'yılara yaptığı soykırım nedeniyle bu bölgeden olan Çamaria Arnavutları başta Türkiye ve ABD'ye olmak üzere birçok ülkeye göç etmiştir.¹⁸⁰

Arnavutluk gibi Türkiye'de Çamaria sorununa duyarlı davranmaktadır. Türkiye'nin bu konu ile ilgili doğrudan bağlantısı bulunmaktadır. Özellikle Yunanistan'ın 1944-1945 yıllarında Çamaria halkını göçe zorlaması sonucu bunların büyük bir bölümü Milli Şef döneminde Türkiye'ye göç etmiştir. Bugün Türkiye'de yaşayan Çamariyalıların miktarı 400.000 olarak tahmin edilmektedir. Türkiye'deki Çamariyalılar genellikle Ege Bölgesi, İstanbul ve Antalya'da yaşamaktadır. Türkiye ülke topraklarında yaşayan Çamaria Arnavutlarının sorunlarıyla doğal olarak ilgilenmektedir.¹⁸¹

İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk-Arnavutluk Sosyal, Kültürel ve Ekonomik İlişkileri (1939-1945)

Türkiye-Arnavutluk Sosyal İlişkileri

Dini İlişkiler

Arnavutluk Balkanların her yerine dağılan Arnavut etnik nüfusuyla dikkat çekmektedir. Arnavut nüfusunun en yoğun yaşadığı yerler ara-

¹⁷⁸ Owen Pearson, *Albania In Occupation and War*, London, 2005, s. 430; Nazif Mandacı-Birsen Erdoğan, *Balkanlarda Azınlık Sorunu: Yunanistan, Arnavutluk, Makedonya ve Bulgaristan'daki Azınlıklara Bir Bakış*, Ankara, 2001, s. 38-39.

¹⁷⁹ Robert Elsie, *Historical Dictionary of Albania*, Oxford, 2004, s. 81-82.

¹⁸⁰ Şevket Balla, *Çamaria Sorunu*, İzmir, 2012, s. 34-86.

¹⁸¹ Şevket Balla, *a.g.e.*, s. 117-118.

sında, Balkanların en problemlı bölgeleri bulunmaktadır. Ülke nüfusunun %90'ını Arnavutların oluşturduğu Kosova, %25'i Arnavutlardan oluşan Makedonya, daha az miktarda bulunan Karadağ ve Yunanistan gibi ülkelerde yaşayan Arnavutlar ilgili ülkeler için potansiyel problem olarak görülmektedirler.¹⁸²

Arnavutluk'ta %97,8'e yakını Arnavut etnik yapısına sahiptir. %2 Yunan, %0,2 ise Makedon ve diğerlerini kapsar. Arnavutluk'un nüfusunun %70'i Müslüman, %20'si Ortodoks Hıristiyan, %10 Katolik Hıristiyan'dır.¹⁸³ Genellikle Katolik Hıristiyanlar kuzeyde, Ortodoks Hıristiyanlar güneyde yoğunlaşırken, Müslümanlar ise ülkenin orta ve kuzey kesimde yoğunlaşmıştır. Arnavutlar arasında hiçbir din ve mezhep kavgası olmamıştır.¹⁸⁴

Cumhuriyetçi Arnavutların en çok beğendikleri ve halka model olarak sunmaya çalıştıkları Atatürk inkılabı laikliktir. Arnavutların büyük bölümü, Müslüman ve Ortodoks/Katolik Hıristiyan olduğundan iki din mensubunun bir arada barış içinde yaşayabilmesi, ancak laiklikle mümkün görülmüştür.¹⁸⁵ Bununla birlikte, 1944 yılında Arnavutluk'ta komünizmin gelmesi ve ilke olarak Marksist-Leninist düşünce yapısı gereği dinsizlik öncelik almış ve bu Arnavutluk Komünist Partisi tarafından sürekli teşvik edilmiştir.¹⁸⁶

Arnavutluk halk edebiyatında İmam Ali'nin kahramanlıklarını ve yiğitliklerini konu alan Bektaşilerden alınmış çok sayıda efsane bulunmaktadır. Örneğin Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye verdiği ve Hz. Ali'nin savaşlarda faydalandığı beyaz katırı Döldül'ün hikâyesini değiştiren Bektaşiler, onu kanatlı bir at olarak belirtmişler, onunla ilgili ilginç hikâyeler Arnavutluk halk edebiyatında yer almıştır.¹⁸⁷

Arnavutluk bağımsızlığını kazandığı günden itibaren Türkiye'de gelişen her olayı takip etmiştir. Özellikle Türk kadınlarının Türk İstiklal Savaşı'nda oynadığı rolü, Atatürk'ün yaptığı devrimlerde kadınlara verilen rol ve önemi her zaman takdir etmişlerdir. Nitekim Arnavutluk İkinci Dünya Savaşı sırasında 1939'da İtalyanlar ve 1943'de Almanlar tarafından işgal edildiklerinde yapmış oldukları Kurtuluş Mücadelesi'nde kadınlar da tıpkı erkekler gibi aktif rol oynamışlardır. Arnavutluk Kurtuluş

¹⁸² Halil Akman, *Paylaşılmayan Balkanlar*, İstanbul, 2006, s. 20.

¹⁸³ Faik Bulut, "Arnavutluk Kartallar Ülkesi", *Atlas Aylık Coğrafi ve Keşif Dergisi*, Sayı: 122, İstanbul, Mayıs, 2003, s. 69; Ferhat Başdoğan, "Arnavutluk ve Türkiye-Arnavutluk İlişkileri", *Stratejik Etütler Bülteni*, Yıl: 25, Sayı: 86, Ankara, Eylül, 1991, s. 63.

¹⁸⁴ George Ellen Beilman, *Albania: Religion, Identity and Solidarity*, Missisipi, Aralık, 2005, s. 16-17; *Türkiye-Arnavutluk İlişkilerinin Dünü-Bugünü-Yarını*, Harp Akademileri Yayını, İstanbul, Nisan, 1995, s. 5; Agim Neza, *Albania*, Tiran, 2003, s. 62.

¹⁸⁵ Fahrettin Öztoprak, "Arnavutlar ve Müslümanlık Keza Hıristiyanlık", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı: 75, İstanbul, Mart, 1993, s. 56.

¹⁸⁶ Robert Elsie, *Historical Dictionary of Albania*, Oxford, 2004, s. 39.

¹⁸⁷ Muhammed Movako, *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (Çeviren: Prof. Dr. Mürsel Öztürk), Ankara, Yaz 99/10, s. 52.

Savaşı'nda 70.000 kişilik Arnavutluk ordusunun 6000 personeli Arnavut kadınından oluşmuştur. Arnavut halkı kadınların katılmadığı bir kurtuluş savaşı ve gelişmenin olmayacağına inanmıştır.¹⁸⁸ Bu konuda Türkiye'yi örnek aldığı düşünülmüştür.

Arnavutluk 29 Kasım 1944'te kurtuluşunu gerçekleştirdiğinde toplumu yeniden şekillendirme çalışmalarında Devlet Başkanı Enver Hoca toplumun ana unsurunun aile olduğunu ve ailenin kadın ve erkeklerin eşit şekilde temsil edileceği bir yapıda olmasını istemiştir. Bu görüş Mustafa Kemal Atatürk'ün Türk Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Türk kadınına verdiği hakları anımsatmaktadır. Arnavutluk bu konuda da Türkiye'yi örnek almaya devam ettiği düşünülmüştür.¹⁸⁹

1945 yılına gelinceye kadar Arnavutluk'ta 1667 adet Osmanlı mimarisi tarzında inşa edilmiş cami vardı. Ancak, bu tarihten sonra ülkede uygulanan komünist düşüncenin etkisiyle camiler ya tahrip edilmiş ya amacı dışında kullanılmış ya da yıkılmıştır. Bunlardan sadece bugün ayakta ancak 50 kadarı kalmıştır.¹⁹⁰

Türkiye-Arnavutluk Kültürel İlişkileri (1939-1945)

Dil

14. yüzyıl Osmanlılar Balkanlara geçince oradaki eski Türk boylarıyla kaynaşmış ve hep beraber Türkçeyi yüzyıllar boyunca hâkim kılmışlardır.¹⁹¹ Arnavut araştırmacı Tahir Dizdarı ülkenin her bölgesini dolaşarak halk ağzlarında varlığını sürdüren Türkçe kelime ve deyimleri toplamıştır. Söz konusu çalışmada Arnavutçaya 4.000 Türkçe kelimenin geçtiği bildirilmiştir. Bugünkü standart Arnavutça sözlüğünde ise 2.000'in üzerinde Türkçe alıntı tespit edilmiştir, ancak Arnavut halk ağzlarında bu alıntılarının sayısının çok daha yüksek olduğu da vurgulanmıştır.¹⁹²

Arnavutluk alfabe devriminin Türk kültür devrimi ile yakından ilgisi bulunmaktadır. Çünkü Latin harflerine dayanan ilk Arnavut alfabesini hazırlayan Şemsettin Sami Frasher, 1928 yılında büyük Atatürk tarafından gerçekleştirilen Latin kökenli Türk alfabesinin de temelini atan Türkologların başında gelmektedir. 54 yıllık yaşamında Türk diline, kültürüne ve edebiyatına Kamus-ül Alam, Kamus-u Türkî, Kamus-u Fran-

¹⁸⁸ Ksanthipi Begeja, *The Family In The People's Socialist Republic of Albania*, Tirana, 1984, s. 12-14.

¹⁸⁹ Ksanthipi Begeja, *a.g.e.*, s. 16.

¹⁹⁰ Kemal Hakkı Kılıç, "Arnavutluk", *Avrupa Diyanet Dergisi*, Mart, 2010, Sayı: 131, s. 5.

¹⁹¹ Muzaffer Tufan, "Balkanlarda Bin Yıllık Türk Kültürü", *Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri (29-31 Mayıs 1995)*, İstanbul, 1996, s. 11-12; Genciana Abazi Egro, "Arnavutluk'ta Türkoloji Çalışmaları", *Bilgi-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 21, Bahar 2002, s. 3.

¹⁹² Hayriye Süleymanoğlu Yenisoy, *Türkçenin Balkan Dillerine Etkisi, Balkanlar El Kitabı*, Cilt: III, *Dil ve Edebiyat*, (Derleyenler: Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdag-Melahat Pars), Çorum, 2007, s. 183-184.

sevi, Türk Alfabesi, Türk Dilbilgisi, Orhun Anıtları, Kutadgu Bilik, Aile, Kadınlarımız vb. gibi 54 yapıt vermiştir.¹⁹³

Gelenek ve Görenekler

1938 yılında Arnavutluk nüfusunun %80'den fazlası, köylerde ise %90-95'den fazlası cahil idi.¹⁹⁴ Bağdat Türk kültürüne ve edebiyatına nasıl yansımışsa İstanbul'da Arnavut kültürüne ve diline öyle yansımıştır. Örneğin, "Sora Sora Bağdat Bulunur." sözü Arnavutluk'ta "Sora Sora İstanbul Bulunur." olmuştur.¹⁹⁵ Arnavutluk'ta Osmanlı döneminde Müslüman erkeklerle Katolik kadınlar arasında sık sık evlilik hadiseleri görülmüştür.¹⁹⁶

Arnavutluk geleneklerinde isim verme önem arz etmektedir. Bu kapsamda Kral Zogu döneminde Arnavutluk veliahdına isim verilirken erkek olması halinde İskender, kız olması halinde ise İskender Bey'in annesi Donika isminin verilmesi kararlaştırılmıştır. Amaç Arnavutluk fikrini geçmişlere götüren milli kahraman olarak İskender Bey'i yaşatmak ve bu yolla nesiller boyu sürecek bir Arnavutluk kavramı oluşturmaktır.¹⁹⁷

Türkiye-Arnavutluk Ekonomik İlişkileri (1939-1945)

İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Arnavutluk Avrupa'da ekonomik olarak en geri ülkesi olmuştur.¹⁹⁸ Arnavutluk 1939-1945 yılları arasında doğal kaynaklarını İtalyanların sömürdüğü bir ülke konumuna gelmiştir.¹⁹⁹ Gerek Kral Zogu'nun maddi olarak İtalya'dan beklentileri ve gerekse İtalya'nın Balkan politikası söz konusu bağımlılığı iki dünya savaşı arası tüm yıllarda kendini göstermiştir. Özellikle petrol sanayi tamamı ile İtalyanlar tarafından kontrol edilmiştir. Bu bakımdan Arnavutluk-Türkiye ilişkilerinin Milli Şef dönemine kadar olan bölümünde hemen hemen hiçbir kayda değer gelişme olmadığı görülmüştür.²⁰⁰

İkinci Dünya Savaşı'nın tamamlanmasından hemen sonra Türkiye'de olduğu gibi Arnavutluk'ta da 1945 yılında Toprak Reformu yapılmıştır. Amaç savaşın getirdiği ekonomik güçlükleri en az seviyeye indirmek ve kalkınmak olmuştur.²⁰¹

¹⁹³ Necip P. Alban, *Arnavutluk Alfabesi Nasıl Doğdu?*, Ankara, 1979, s. 4.

¹⁹⁴ James S. O'Donnell, *a.g.e.*, s. 111.

¹⁹⁵ Adalet Yavuzer, "Arnavutluk'ta Türk İzleri", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı: 209, İstanbul, Mayıs 2004/2005, s. 40.

¹⁹⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Arnavutluk*, İstanbul, 2008, s. 189.

¹⁹⁷ *Tan Gazetesi*, 28 Mart 1939, s. 3.

¹⁹⁸ S. Gökhan, *Sosyalist Arnavutluk*, İstanbul, 1979, s. 56; L.S. Stavrianos, *The Balkans Since 1453*, New York, (basım tarihi belirtilmemiştir), s. 727.

¹⁹⁹ Ersin Kalaycıoğlu, "Balkanlarda Milliyetçilik ve Siyasal Yaşam: 1918-1939", *Murat Sarıca Anısına Sempozyum (30-31 Ocak 1993) -İki Dünya Savaşı Arasında Avrupa ve Balkanlar İdeolojiler ve Uluslararası Politika*, İstanbul, 1994, s. 54.

²⁰⁰ Anton Logoreci, *The Albanians-Europe's Forgotten Survivors*, London, 1977, s. 138-142.

²⁰¹ Ramiz Alia, *Enver Hoxha (1908-1985)*, Tiran, (basım tarihi belirtilmemiştir), s. 95.

Tiran Radyosu'nun bildirdiğine göre Enver Hoca, İkinci Dünya Savaşı esnasında İtalyanlar tarafından Arnavutluk topraklarında yapılan tahribatın çok yüksek olduğunu, harbin Arnavutluk'ta meydana getirdiği hasarın giderilmesi için tamirat bedelinin ödenmesini için İngiltere, Rusya ve Amerika'dan Arnavutluk'ta talepte bulunmuştur.²⁰²

Sonuç

Milli Şef dönemi tamamı İkinci Dünya Savaşı ile geçmiştir. Bu dönemde Türkiye başlangıçta savaşa girmemek ve işgale uğramamak için iç ve dış siyasette birçok tedbirler alırken Arnavutluk İtalya ve Almanya tarafından sırasıyla işgal edilmiş ve Kurtuluş Savaşı vermek zorunda kalmıştır.²⁰³

Türkiye, savaşa girmemeyi uzun bir süre sürdürmüş, ancak bu dönemde savaş ekonomisi uygulamak mecburiyetinde olmuştur. Ülkenin ekonomik durumunun belirlenmesinde bir kıstas olarak bir insanın bir günde yiyeceği ekmek miktarının 150 grama düşürülmesi ve bunun karneyle verilmesi söylenebilir.²⁰⁴ Arnavutluk ise zaten çok kötü olan ekonomik durumunu Kurtuluş Savaşı'ndan sonra düzeltmeye bırakmıştır.

Türkiye İkinci Dünya Savaşı'nın hemen başında katıldığı Batı ittifakı içinde, tabiatı ile öncelikle kendi güvenliğini sağlamak istemiştir. Türkiye'nin savaşa katılmakla kazanacağı/kazabileceği herhangi bir şeyin olmadığı düşünülmüştür. Ankara'nın bir toprak talebi de bulunmamıştır. Dolayısıyla Türkiye, savaşa katılmakta bir çıkar olmadığını düşünmüştür. Türkiye'nin yeni politikasının üç gerekçesi bulunmaktadır:

İlk gerekçe, Üçlü İttifak Antlaşması'nın iki numaralı protokolü, yani geleneksel "*Sovyet Çekincesiydi.*" Ankara, Moskova'nın tutum belirginlik kazanmadığı sürece, savaşa katıldığı takdirde, Sovyetler Birliği ile çatışma olasılığı görüşünü muhafaza ediyordu.

İkinci gerekçe, müttefik askeri yardımının yetersizliği idi. Bu Alman ordusu nedenle, Türk ordusu, Alman ordusu ile Bulgaristan topraklarında savaşıyor durumda değildi.

Üçüncü gerekçe ise, Ankara'nın Berlin ve Sofya'ya savaş ilan etmesi halinde, Türk ordusunun yeterince güçlü olmaması nedeni ile belki de Orta ve Yakın Doğu'ya giden yegâne kısa yolun düşman eline geçmesi ihtimaliydi. Aksi halde, yani Türkiye savaşa katılmadığı ve Mihver güçleri de Türkiye'ye saldırmadığı sürece, Orta ve Yakın Doğu yolu güven içinde kalacaktı. Bu nedenle de, Mihver devletlerini tahrik edebilecek her türlü davranıştan kaçınmak gerekiyordu.²⁰⁵

²⁰² *Aydın Tarihi*, Sayı: 142, Ankara, (1-30 Eylül), 1945.

²⁰³ *Türk Dış Politikası*, (Editör: Baskın Oran), *Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*, Cilt: I, İstanbul, 2009, s. 387.

²⁰⁴ *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt: I (17 Mart 1943), Dönem: 7, Birleşim: 3, s. 23 (Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun 17.3.1943 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşma); *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Ocak 1942.

²⁰⁵ Cemil Koçak, *a.g.e.*, s. 532-533.

Arnavutluk ile ikili ilişkilerimize gelince, Kral Zog'un hükümranlılığı döneminde (1925-1939) iki defa kopma noktasına gelmiş olan Türkiye-Arnavutluk ilişkileri İtalya'nın Arnavutluk'u nüfuzu altına almasıyla tarihinde olabilecek en alt seviyeye inmiştir.²⁰⁶ Daha sonra ise komünizmin hâkimiyeti ile de bu durum benzer şekilde devam etmiştir. Bununla birlikte, Enver Hoca Türkiye'den farklı bir ideolojiye sahip olmasına rağmen Yunanistan ile ilgili düşüncesinde Türkiye gibi hareket etmiştir. Yunanlıların Megali İdeası'nı ve söz konusu ideanın kapsam alanı içinde Arnavutluk'un da olduğunu bildiğinden Türkiye ile olan ilişkilerini komünizme rağmen kopma noktasına gelse de tamamen bitirmemiştir.²⁰⁷

Kötü propagandaların tesiri altında kalmadıkları, tahrik edilmedikleri zaman Balkan milletleri birbirlerine karşı anlayış ve sevgi hisleriyle doludurlar.²⁰⁸ Halide Edip Adıvar'ın 1937 yılında Arnavutlar hakkında söylediği Arnavut demek, "Türk'ün tarihine ve kanına ebediyen karışmış kardeş demek" sözü bugün hala geçerlidir.²⁰⁹

Milli Şef döneminde Arnavutluk'un Türkiye ile olan ilişkilerinin arzu edilen seviyede gelişmemesinde Enver Hoca'nın paranoyid şekilde yabancı düşmanlığına sahip olması ve bu hususta Batı ülkelerini hedef alması yatmaktadır.²¹⁰ Türkiye ile ideolojik farklılıklara sahip olan Arnavutluk bu durumda kendi Marksist-Leninist düşüncesinin Türkiye'de kabul görmemesi sonucu ilişkileri geliştirmeye yönelik bir gayret içerisine de girmedeği görülmüştür.

Aslında, Gazi Mustafa Kemal Atatürk 1934 yılında Türkiye-Arnavutluk ilişkilerinin nasıl olması gerektiğini açıklamıştır:

"Biz Arnavut milletini severiz, kardeş tanırız, kendimizden uzak görmeyiz. Devlet ve millet olarak kuvvetlenmesini ve terakki etmesini ve Balkanlarda layık olduğu mevki kuvvetle, bilhassa müstakil, emniyetli bir surette almasını ciddi ve kati olarak isteriz."²¹¹

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA, Fon Kodu: 03010, Kutu No: 220, Dosya No: 486, Belge No: 3.

BCA, Fon Kodu: 03010, Kutu No: 223, Dosya No: 571, Belge No: 2.

BCA, Fon Kodu: 03010, Kutu No: 233, Dosya No: 571, Belge No: 4.

²⁰⁶ Harry Hamm, *Albania-China's Beachhead in Europe*, New York, 1963, s. 6.

²⁰⁷ Halil Akman, *Paylaşılmayan Balkanlar*, İstanbul, 2006, s. 284-285; Enver Hoxha, *Laying the Foundations of the new Albania*, Tiran, 1984, s. 35.

²⁰⁸ Yaşar Nabi Nayır, *Değişen Dünyamız-Balkanlar ve Türklük (Gezi Notları)*, İstanbul, 1993, s. 268.

²⁰⁹ Necip P. Alpan, *Tarihin Işığında Arnavutluk*, Ankara, 1975, s. 110.

²¹⁰ Elez Biberaj, *Albania Between East and West*, İngiltere, 1970, s. 5.

²¹¹ Tayfun Atmaca, *a.g.e.*, s. 3.

BCA, Fon Kodu: 03010, Kutu No: 59, Dosya No: 399, Belge No: 5.
 BCA, Fon Kodu: 03010, Kutu No: 233, Dosya No: 572, Belge No: 7.
 BCA, Fon Kodu: 03010, Kutu No: 131, Dosya No: 938, Belge No: 14.
 BCA, Fon Kodu: 03010, Kutu No: 233, Dosya No: 570, Belge No: 11.
 BCA, Fon Kodu: 03010, Kutu No: 233, Dosya No: 570, Belge No: 12.
 BCA, Fon Kodu: 03010, Kutu No: 233, Dosya No: 570, Belge No: 19.
 BCA, Fon Kodu: 03010, Kutu No: 233, Dosya No: 571, Belge No: 9.
 BCA, Fon Kodu: 03010, Kutu No: 233, Dosya No: 572, Belge No: 16.
 BCA, Fon Kodu: 03010, Kutu No: 233, Dosya No: 573, Belge No: 23.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Meclis Tutanakları

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 27, Devre: V, İçtima: 3, (1 Kasım 1938).
TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 25, Devre: IV, İçtima: 4, (1 Kasım 1934).
TBMM Tutanak Dergisi, Cilt: I, Dönem: 7, Birleşim: 3, s. 23, (17 Mart 1943), (Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun 17.3.1943 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşma).
TBMM Tutanak Dergisi, Cilt: 15, Birleşim: 0, Sayfa: 126-127 (Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın Almanya ile Japonya'ya Harp İlanına ve 1 Ocak 1942 Tarihli Birleşmiş Milletler Beyannamesi'ne Türkiye'nin Katılmasına Dair Demeci).
TBMM Tutanak Dergisi-Söylevler/Demecler, Dönem: 20, Cilt: 45, Birleşim: 54, s. 102, (12 Şubat 1998), (Arnavutluk Cumhurbaşkanı Rexep Meidani Genel Kurul'a yaptığı konuşma).

Resmi Yayınlar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti*, İstanbul, 2007.
 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Arnavutluk*, İstanbul, 2008.
Ayn Tarihi.
T.C. Resmi Gazetesi, Sayı: 5773, 3 Ağustos 1944.

Gazeteler

Cumhuriyet Gazetesi, *Ulus Gazetesi*, *Tanin*, *Vatan Gazetesi*.

Anılar

KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri: *Zoraki Diplomat*, İstanbul, 2006.

Tetkik Eserler

AKMAN, Halil: *Paylaşılmayan Balkanlar*, İstanbul, 2006.
 AKŞİN, Sinan - FIRAT, Melek: "İki Savaş Arası Dönemde Balkanlar", *Ortadoğu ve Balkan İnceleme Vakfı Yayını Balkanlar*, İstanbul, 1993.
Albania General Information, 8 Nentori Publishing House, Tirana, 1984.
 ALBAYRAK, Mustafa: *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Ankara, 2004.
 ALIA, Ramiz: *Our Enver*, Tirana, 1988.
 ALIA, Ramiz: *Enver Hoxha (1908-1985)*, Tiran, (Basım Tarihi Belirtilmemiştir).
 ALPAN, Necip P.: "Arnavutluk ve Arnavutlar", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı: 133, İstanbul, Ocak 1998.
 ALPAN, Necip P.: *Arnavutluk Alfabeti Nasıl Doğdu?*, Ankara, 1979.
 ALPAN, Necip P.: *Prizen Birliği ve Arnavutlar*, Ankara, 1978.

- ALPAN, Necip P.: *Tarihin Işığında Arnavutluk Bağımsızlığı ve Avlonyalı İsmail Kemal*, Ankara, 1982.
- ALPAN, Necip P.: *Tarihin Işığında Arnavutluk*, Ankara, 1975.
- ALPAN, Necip P.: *Türkiye İle Arnavutluk'un İstiklal Savaşlarında Paralelizm Doğrusunda Yaptıkları İşbirliği (X. Türk Tarih Kongresinden ayrı basım)*, Ankara, 1994.
- ARMAOĞLU, Fahir: *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Cilt: 1-2, İstanbul, 2007.
- ARMSTRONG, Captain Duncan Heaton: *The Six Month Kingdom Albania 1914*, London / New York, 2005.
- ATALAY, Necla: "Arnavutlar ve Türk-Arnavut Münasebetleri", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı: 125, İstanbul, Mayıs 1997.
- ATMACA, Tayfun: *Krallıktan Cumhuriyete Tarihte İz Bırakan Dostluğun Mimarları Zogu ve Atatürk*, Ankara, 2007.
- Avlonyalı Süreyya Bey: *Osmanlı Sonrası Arnavutluk (1912-1020)*, İstanbul, 2009.
- BALBAY, Mustafa: *Balkanlar*, İstanbul, 2003.
- BALLA, Şevket: *Çamaria Sorunu*, İzmir, 2012.
- BARTL, Peter: *Milli Bağımsızlık Hareketleri Esnasında Arnavutluk Müslümanları (1878-1912)*, (Çev: Ali Taner), İstanbul, 1998.
- BAŞDOĞAN, Ferhat: "Arnavutluk ve Türkiye-Arnavutluk İlişkileri", *Stratejik Etütler Bülteni*, Yıl: 25, Sayı: 86, Ankara, Eylül 1991.
- BEGEJA, Ksanthipi: *The Family In The People's Socialist Republic of Albania*, Tirana, 1984.
- BELLMANN, George Ellen: *Albania: Religion, Identity and Solidarity*, Missisipi, Aralık, 2005.
- BIBERAJ, Elez: *Albania Between East and West*, İngiltere, 1970.
- BIBERAJ, Elez: *Albania-A Social Maverick*, Colorado, 1990.
- BLEJER, Mario I. - MECOGNI, Mauro - SAHAY, Ratna - HIDES, Richard - Barry Johnston - NAGY, Piroška - PEPPER, Roy: *Ablania: From Isolation Toward Reform*, Washington DC, September, 1992.
- BOZBORA, Nuray, "Arnavutların Kökeni", *Balkanlar El Kitabı*, Cilt: I, Tarih, (Derleyenler: Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ), Çorum, 2006.
- BOZBORA, Nuray: *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi*, İstanbul, 1997.
- BULUT, Faik: "Arnavutluk Kartallar Ülkesi", *Atlas Aylık Coğrafi ve Keşif Dergisi*, Sayı: 122, İstanbul, Mayıs 2003.
- CARTIER, Raymond: *İkinci Dünya Savaşı*, Birinci Cilt, (Yayımlı Hazırlayan: Safa Kılıçoğlu), İstanbul, (yayımlı tarihi belirtilmemiştir).
- CRAMPTON, R.J.: *İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Balkanlar*, İstanbul, 2007.
- Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün TBMM 7. Dönem 3. İçtima, 23. Cilt.
- ÇELİK, Bilgin: *İttihatçılar ve Arnavutlar - II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*, İstanbul, 2004.
- ÇETİNER, Yılmaz: *Bilinmeyen Arnavutluk*, İstanbul, 1966.
- ÇOKBANKİR, Ercan: *Arnavutlar, Boşnaklar, Pomaklar-Balkan Türklerinin Kökleri*, İzmir, 2008.
- DİKİCİ, Ali: "Milli Şef Dönemi Laiklik Uygulamaları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 42, Ankara, Kasım 2008.
- DUMAN, Sabit: "Almanya'nın İkinci Dünya Savaşı'nda Yunanistan'ı İşgali", *Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri Bildirileri I (22-24 Ekim 2003)*, Ankara, 2005.
- EGRO, Dritan: "Arnavutluk Yoksulluk Kısıncında", *Birikim Aylık Sosyalist Kültür Dergisi*, İstanbul, (Mart) 1997.
- EGRO, Genciana Abazi: "Arnavutluk'ta Türkoloji Çalışmaları", *Bilgi-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 21, Bahar, 2002.

- ELSIE, Robert: *Historical Dictionary of Albania*, Oxford, 2004.
- FISCHER, Bernd Jürgen: *King Zog and the Struggle For Stability in Albania*, New York, 1984.
- FREEDMAN, Robert Owen: *Economic Warfare in the Communist Bloc*, Newyork / Washington / London, 1970.
- GIAFFO, Lou: *Eye of the Balkan Vortex*, Amerika, 1999.
- GLENNY, Misha: *Balkanlar (1804-1999)*, (Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul, (yayım tarihi verilmemiştir).
- GÖKHAN, S.: *Sosyalist Arnavutluk*, İstanbul, 1979.
- HALL, Derek: *Albania and the Albanians*, London-New York, 1994.
- HAMM, Harry: *Albania-China's Beachhead in Europe*, New York, 1963.
- HAYTA, Necdet: *Balkan Savaşlarının Diplomatik Boyutu ve Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912-11 Ağustos 1913)*, Ankara, 2008.
- HOCA, Enver: *Emperyalizm ve Devrim*, (Çeviri Yönetmeni: Remzi Küçükartan), İstanbul, Mayıs 1979.
- HOXHA, Enver: *Twenty Years of New Socialist Albania*, Tirana, 1964.
- HOXHA, Enver: *Laying the Foundations of the New Albania*, Tiran, 1984.
- İnönü'nün *Söylev ve Demeçleri I (1919-1946)*, İstanbul, 1946.
- JACQUES, Edwing E.: *The Albanians-An Ethnic History From Prehistoric Times to the Present*, Volume: 2, London, 2009.
- JELAVÍCH, Barbara: *18. ve 19. Yüzyıllar Balkan Tarihi I*, İstanbul, 2006.
- JELAVÍCH, Barbara: *20. Yüzyıllar Balkan Tarihi II*, İstanbul, 2006.
- JUDAH, Tim Judah: "Greater Albania?", *Survival*, Volume: 43, Issue: 2, June, 2001.
- JUDAH, Tim Judah: *Kosova-What Everyone Needs to Know*, Oxford, 2008.
- KALAYCIOĞLU, Ersin: "Balkanlarda Milliyetçilik ve Siyasal Yaşam: 1918-1939", *Murat Sarıca Anısına Sempozyum (30-31 Ocak 1993) İki Dünya Savaşı Arasında Avrupa ve Balkanlar İdeolojiler ve Uluslararası Politika*, İstanbul, 1994.
- KAVAS, Ahmet: "Arnavutluk", *Diyanet Aylık Dergisi*, Sayı: 197, Ankara, Mayıs 2007.
- KILIÇ, H. Ayla: "1930'larda Türk Basını/Faşizm ve Nazizm Üzerine Görüşler: Tan ve Cumhuriyet Gazetelerinin İncelenmesi", *Murat Sarıca Anısına Sempozyum (30-31 Ocak 1993) - İki Dünya Savaşı Arasında Avrupa ve Balkanlar İdeolojiler ve Uluslararası Politika*, İstanbul, 1994.
- KILIÇ, Kemal Hakkı: "Arnavutluk", *Avrupa Diyanet Dergisi*, Sayı: 131, Mart, 2010.
- KOCABAŞ, Süleyman: *Son Haçlı Seferi Balkan Harbi (1912-1913)*, İstanbul, 2000.
- KOÇAK, Cemil: *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Cilt: I, İstanbul, 2012.
- KUTLU, Sacit: *Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyulunda Balkanlar ve Osmanlı Devleti*, İstanbul, 2007.
- KÜPELİ, Yusuf: *Tarihin İzinde Balkanlar ve ABD*, Ankara, 2000.
- LANI, Remzi & SCHMIDT, Fabian: "Albanian Foreign Policy Between Geography and History", *The International Spectator: Italian Journal of International Affairs*, (1998).
- LOGORECI, Anton: *The Albanians-Europe's Forgotten Survivors*, London, 1977.
- MANDACI, Nazif - ERDOĞAN, Birsen: *Balkanlarda Azınlık Sorunu: Yunanistan, Arnavutluk, Makedonya ve Bulgaristan'daki Azınlıklara Bir Bakış*, Ankara, 2001.
- MANELLI, Gani: "Partisan Politics in World War II Albania: The Struggle For Power, 1939-1944", *East European Quarterly*, XL No. 3, September, 2006.
- MARANKİ, Ahmet: *Balkan Mezalimi*, İstanbul, 1993.
- METİNTAŞ, Mustafa Yahya - KAYIRAN, Mehmet: "Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye'nin Dış Politikası (1939-1942)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 1, Elazığ, 2011.
- MİLLAN, Margaret Mac: *Paris 1919*, (Çev. Belkıs Dışbudak), Ankara, Ekim, 2004.

- MOVAKO, Muhammed: *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (Çeviren: Prof. Dr. Mürsel Öztürk), Ankara, Yaz 99/10.
- NAYIR, Yaşar Nabi: *Değişen Dünyamız-Balkanlar ve Türklük (Gezi Notları)*, İstanbul, 1993.
- NEZA, Agim: *Albania*, Tiran, 2003.
- ODONNELL, James S.: *A Coming of Age Albania Under Enver Hoxha*, New York, 1999.
- Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995) (1939-1945 Dönemi Ahmet Şükrü Esmer-Oral Sander)*, Ankara, 1996.
- ÖZCAN, Halil: *Atatürk Dönemi Türkiye-Arnavutluk İlişkileri (1920-1938)*, Ankara, 2011.
- ÖZFATURA, Mustafa Necati: "Tarihten Günümüze Arnavutluk ve Gerçekler", *Yeni Türkiye, Türk Dünyası Özel Sayısı*, Sayı: 16, Yıl: 3, Ankara, (Temmuz-Ağustos), 1997.
- ÖZTOPRAK, Fahrettin, "Arnavutlar ve Müslümanlık Keza Hristiyanlık", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı: 75, İstanbul, Mart 1993.
- ÖZTÜRK, Osman Metin: "Türk Dış Politikasında Balkanlar", *Balkan Diplomasisi*, (Derleyenler: Ömer E. Lüttem-Birgül Demirtaş Coşkun), Ankara, 2001.
- PASSİNİ, Stefano: "Beyond European Union Enlargement: Albania and Human Rights in the Realm of Everyday", *The International Journal of Human Rights*, Volume: 15, No: 8, Bologna, December 2011.
- PEARSON, Owen: *Albania and King Zog-Independence, Republic and Monarchy (1908-1939)*, London, 2004.
- PEARSON, Owen: *Albania In Occupation and War*, London, 2005.
- PIPA, Arshi: *Albanian Stalinism: Ideo-Political Aspects*, New York, 1990.
- POLAT, Anila: "Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurulduğu Yıllarda Arnavutluk Cumhuriyeti İle İlişkileri (1920-1938)", *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Ankara, Bahar 2005.
- POLLO, Stefanaq - PUTO, Arben: *The History of Albania From Its Origins to the Present Day*, London, 1981.
- POND, Elizabeth: *Engage in the Balkans-Regime Change, European Style*, Washington, 2006.
- Portrait of Albania*, The 8 Nentori Publishing House, Tirana, 1982.
- POULTON, Hugh: *Balkanlar-Çatışan Azınlıklar, Çatışan Devletler*, (Çeviren: Yavuz Alagon), İstanbul, 1993.
- ROSELLI, Alessandro: *Italy and Albania*, London, 2006.
- SANDER, Oral: *Siyasi Tarih (1918-1994)*, Ankara, 2007.
- SEYDİ, Süleyman: "1939-1945 Dönemi İç ve Dış Politika", *Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi-İç ve Dış Politika*, (Editörler: Âdem Çaylak-Mehmet Dikkaya-Cihat Göktepe-Hüsnü Kaplı), Ankara, 2011.
- SHPUZA, Gazmend: "1936 Yılı'nın Başlangıcında Arnavutluk-Türkiye İlişkileri", *Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi (8-12 Aralık 2003-Ankara)*, Bildiriler, Cilt: I, Ankara, 2003.
- SHPUZA, Gazmend: "Atatürk ve Arnavutluk-Türkiye İlişkileri", *Atatürk Yolu Dergisi*, Yıl: 6, Cilt: 3, Sayı: 11, Ankara, Mayıs 1993.
- SLOANE, William M.: *Bir Tarih Laboratuvarı Balkanlar*, İstanbul, 2008.
- SÖNMEZ, Banu İşlet: *II. Meşrutiyette Arnavutluk Muhalefeti*, İstanbul, 2007.
- STAAR, Richard F.: *Communist Regimes in Easteren Europe*, California, 1984.
- STAVRIANOS, L.S.: *The Balkans Since 1453*, New York, (basım tarihi belirtilmemiştir).
- ŞAM, Emine Altunay: "Arnavutluk Birliği'nin Kurulması ve Derviş Paşa'nın Layihası", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 149, İstanbul, 2003.
- ŞIVGIN, Hale: "Arnavutlarda Milli Bilincin Gelişme Sürecinde Yaşanan Siyasi Olaylar", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 147, İstanbul, 2003.
- TAŞKIRAN, Cemalettin: *Balkanlarda İzlerimiz*, Ankara, 2010.

- THOMAS, Nigel - ANDREW, Stephen: *The German Army (1939-1945) (2) North Africa and Balkans*, London, 1996.
- TOMES, Jason Hunter: *King Zog of Albania*, New York, 2003.
- TUFAN, Muzaffer: "Balkanlarda Bin Yıllık Türk Kültürü", *Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri (29-31 Mayıs 1995)*, İstanbul, 1996.
- TÜRBEDAR, Erhan: "Yunanistan-Arnavutluk İlişkileri: Balkanların Tedirgin Dostları", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, Ankara, Yaz 2004.
- Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, (1919-1980)*, (Editör: Baskın Oran), Cilt: I, İstanbul, 2009.
- Türkiye-Arnavutluk İlişkilerinin Dünü-Bugünü-Yarını*, Harp Akademileri Yayını, İstanbul, Nisan 1995.
- ÜNAL, Sevim: *Atatürk'ün Balkanlardaki Barışçıl Politikası (IX. Türk Tarih Kongresinden Ayrı Basım)*, Ankara, 1989.
- VICKERS, Miranda: *The Albanian-A Modern History*, London, 1995.
- WACHTEL, Andrew Baruch: *Dünya Tarihinde Balkanlar*, (Çeviren: Ali Cevat Akkoynlu), İstanbul, 2009.
- WINNIFTIRH, Tom: *Perspectives on Albania*, New York, 1992.
- WINROW, Gareth M.: "Uluslararası Politikalarda Balkanlar: İki Dünya Savaşı Arası Dönemin İncelenmesi", *Murat Sarıca Anısına Sempozyum (30-31 Ocak 1993)*, *İki Dünya Savaşı Arasında Avrupa ve Balkanlar İdeolojiler ve Uluslararası Politika*, İstanbul, 1994.
- YAVUZER, Adalet: "Arnavutluk'ta Türk İzleri", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı: 209, İstanbul, Mayıs 2004/2005.
- YEL, Selma: "Atatürk ve İnkılaplarının Arnavutluk'taki Tesirleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XIX, Sayı: 55, Ankara, Mart 2003.
- YENİSOY, Hayriye Süleymanoğlu: *Türkçenin Balkan Dillerine Etkisi, Balkanlar El Kitabı*, Cilt: III, *Dil ve Edebiyat*, (Derleyenler: Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ-Melahat Pars), Çorum, 2007.
- YILMAZ, Mehmet: *Türk Dış Politikasında Arnavutluk*, (master tezi, yayınlanmamıştır), Ankara, 2001.